891.79
S81
Od1917

В. Стефаник

Дорога

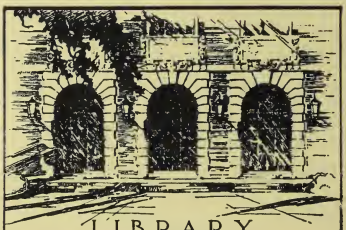

LIBRARY
OF THE
UNIVERSITY
OF ILLINOIS

891.79
S81
Od1917

ВАСИЛЬ СТЕФАНИК.

ДОРОГА.

НОВЕЛЇ.

Друге видане.

З малюнками О. Кульчицької.

ЛЬВІВ, 1917.
НАКЛАДОМ УКР. ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ,
зареєстрованої спілки з обмеженою порукою у Львові.

З ДРУКАРНЇ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНИ ШЕВЧЕНКА.

891.79
S81
Od 1917

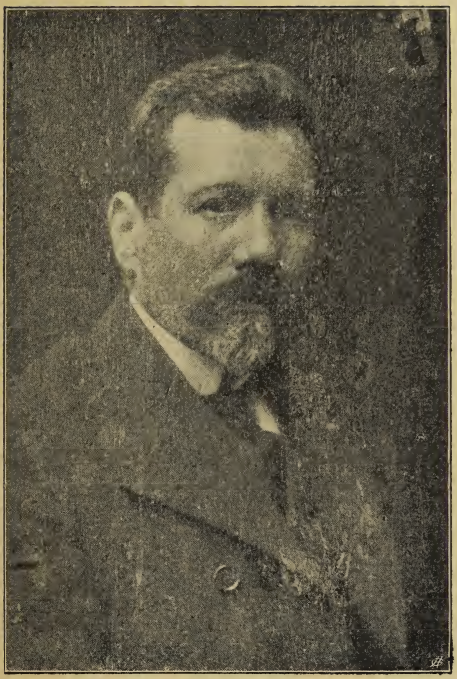

Василь Стефаник.

Зміст.

	СТОРОНА		СТОРОНА
Дорога	5—9	Похорон	62—64
Скін	10—12	Сон	65—67
Давнина	13—19	Басараби	68—80
Вістуни	20—24	Озимина	81—83
Май	25—31	Злодій	84—92
Палій	32—49	Такий панок	93—100
Кленові листки	50—61		

891.79
S81
Ok 1917

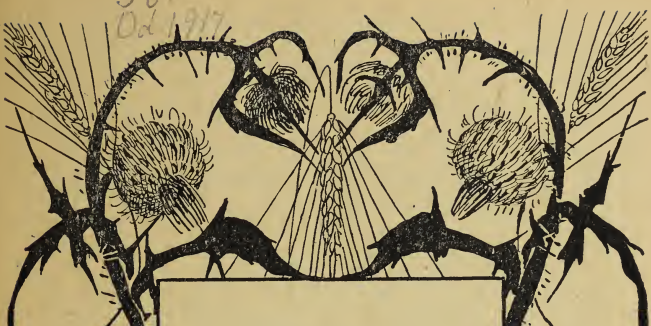

Дорога.

— Я йду, йду, мамо.

— Не йди, не йди, сину...

Пішов, бо стелила ся перед його очима ясна і далека.

Кожді ворота минав, всї білі вікна.

Любив свою дорогу, не сходив з неї нїколи.

У днину вона була безконечна, як промінь сонця, а в ночи над нею всї звізди ночували.

Земля цвила і квітами своїми сміяла ся до него. Він їх рвав і затикав у свій буйний волос.

Кожда квітка кидала йому одну перлу під ноги.

Очи його веселі, а чоло ясне, як керничка при пільній дорозї.

. . . . . .

Аж людий спіткав.

Вбиті по колїна в землю вони у безтямній многости падали і здоймали ся.

Чорними долонями стручували піт з чола і великими руками ловили ся землї.

Втома валила їх, вони душили за собою свої дїти і ревіли з болю.

Здоймали ся і падали.

А ніч клала їх в сон, як каменів одного коло одного.

Страшними лицями обернені до неба, як морем голов проти моря звізд.

Земля стогнала під ударом їх серць, а вітер втік за гори.

. . . . . .

Він читав ті лиця і велику пісню бою на них.

З їх губів злизав слова, з чолів вичитав мисли, а з серць виссав почуваня. А як сонце родило ся в крови і цїлувало поміж довгі вії їх очи, то в його серцї породила ся пісня.

Розспівала ся в його души як буря, розколисала ся як мамино слово.

І став ся сильний і гордий. Вітер нагнув д нему всї квіти.

. . . . . .

Вона як полотно під ним угинала ся.

Минав усї ворота, білі вікна помикали.

І знов людий побачив.

Стояли лавою, перед ними колосисте море золота, поза ними дїти в холодї снопів.

Огонь їх пражив, залїзо плакало в їх руках.

Полинялі пустарі небесні бездушно звисали над ними.

Всї в білих сорочках, як на великдень.

Але снопи пропадали з над дїтий і огонь вжерав ся в їх білі голови.

Вони вгризали ся знов у жовті лани.

. . . . . .

Читав їх розпуку і їх безсилу.

По їх чолах копали ся рови один коло одного. Губи їх засихали і білїли. Серця заходили жовчею.

І пісня його душі згіркла, як зігнила пшениця.

Очи його помутнїли, а чоло його подабало на скаламучену керничку при дорозї.

Сила його і гордість впала на тверду дорогу.

Строїв ся.

Пішов своєю дорогою як птах, що своїх крил на собі не чує.

. . . . . .

На свіжій рілї під веселою дугою стояла його любов. Земля радувала ся її білими слїдами.

Як безсильна дитина протягнув до неї руки.

— Ходи!

— Не можу, бо ти отруя!

Захитав ся, а як прожер свій засуд, то поклав на чорну рілю окрушки своєї піснї і поволік ся дальше. Йшов як тїнь спорохнавілого дуба перед заходом сонця.

Дорога темна як слїпому, молоденькому калїцї.

. . . . . .

Одного дня спотикнув ся на гріб своєї мами.

Заридав сухими очима і впав.

Зарив чоло у могилу і просив маму, аби його назвала так, як він був ще дитиною.

Одно маленьке слово аби сказала!

Довго просив.

Потім поклав голову на хрест і почув від него мороз.

Здрігнув ся, поцїлував могилу в маленьку яблінку і поплїв ся безіменний і самотний.

. . . . . .

— Боже, ти подаруй менї решту моєї дороги, бо я не годен вже йти!

І скакав з могили на могилу, як осїнне перекотиполе.

Аж як перейшов сто гробів, то сотий перший його був.

Припав до него, як давно до маминої пазухи.

Скін.

Як глуха осїнь настала, як з лїса все листє опало, як чорні ворони поле вкрили, та тогди до старого Леся прийшла смерть.

Умирати би кождому, смерть не страшна, але довга лежа — ото мука. І Лесь мучив ся. Серед своєї муки він то западав ся в якийсь другий світ, то виринав з него. А той другий світ був болючо дивний. І нїчим Лесь не міг сперти ся тому світови, лишень одними очима. І тому він ними, блискучими, змученими, так ловив ся маленького каганця. Вязав ся очима, держав ся його і все мав страх, що повіки запруть ся, а він стрімголов у невидїний світ звалить ся.

Перед ним на земли сини і доньки покотом поснули, не могли стілько ночий не спати. Він держав ся каганця всею моцею і не давав ся смерти. Повіки великим тягарем зайшли понад очи.

Він видить на подвірю богато малих дївчат, кожда в руцї жмінку квіток тримає. Всї глядять ід могилї, смерти виглядають. Потім всї очи повертають на него. Хмара очий синих і сивих і чорних. Та хмара пливе до його чола, гладить його і простужує...

Продер очи, ймив жилу на шиї між пальці, бо голову з плїч скидала, і погадав:

„Аді, це ангели перед смертев показуют си“. А як він так гадав, то каганець утїк з перед очий.

Поле рівне, далеке, під сонцем спечене. Воно води просить, дрожить і усїляке зїлє до себе клонить, аби з него води напити ся. Він оре на ниві і руками чепіг не може вдержати, бо палить його спрагнота у горлї. І волів палить, бо ротами вогку землю риють. Руки від чепіг відпадають, а він падає на ниву, а вона його на вуголь спалює...

Каганець випровадив його з того світа.

„І не раз тай не два я на поли без води погибав, у Бога все записано!

І знов запав ся.

По конець стола сидить його небіжка мама тай пісню співає. Потихо та сумно голос по хатї стелить ся і до него доходить. То та співанка, що мама йому маленькому співала. І він плаче, болить його серце і долонями сльози ловить. А мама співає просто в його души і всї муки там з тим співом ридають. Мама йде до дверий, за нею і спів іде і муки з душі.

Тай знов каганець показав ся.

„Мама із того світа має прийти тай над своєв дитинов має заплакати. Таке Бог право їм надав“.

Ноги пукали від студени, він хотїв на них кожушанку накинути тай серед того очи йому згасли.

Горлаті дзвони над ним дзвонять, крисами голови доторкають. Голова йому розскакує ся, зуби з рота вилїтають. Дзвонові

серця відривають ся від них і падають йому на голову і ранять...

Роззявив очи страшні і безпритомні.

„Я помінив купити дзвін, аби по селу вогонь вістив, але роки були ціпко тісні тай я все не вітєкав. Прости мині, Господи милосерний“.

І наново скотив ся у пропасть.

З гори, з височенної високости снопи ячмінні карбутом на него падають. Падають і закидають його. Остина лїзе в рот, у горло. Палить червоними іглами і вся коло серця сходить ся і пече пекольним огнем і ріже в саміське серце...

Розвів очи вже мертві і безсвітні.

„Мартинови не давали заробленого ячменю і той ячмінь мині смерть робит“.

Хотїв крикнути на діти, аби Мартинови ячмінь віддали, але крик крізь горло не міг продерти ся, лиш горячою смолою по тїлї розходив ся. Вивалив чорний язик, запхав пальцї в рот, аби голос з горла вивести. Але зуби кланцнули і заціпили ся і пальцї затисли. Повіки впали з громом.

Вікна в хатї отворяють ся. До хати всотує ся біла плахта, всотує ся без кінця і міри. Ясно від неї, як від сонця. Плахта його уповиває як маленьку дитину, вперед ноги, потім руки, плечі. Туго. Йому легонько, легонько. Потім залїзає в голову і скобоче в мозок, всотує ся в кождий сустав і мягонько вистелює. А на конець горло обсотує тугійше, все міцнїйше. Вітром довкола шиї облїтає і обсотує, обсотує...

Давнина.

Вони всї троє вже на могилї, вже давно над їх гробами вишнї цвитуть і родять і хрести дубові у їх головах похилили ся. Померли давно: дїд Дмитро, баба Дмитриха і дяк Базьо.

Дїд Дмитро поклав на ґрунт чотирох синів. А як їх поклав, то лишив ся в старій хатї сам з бабою. Не лишень з бабою, але з волами, з коровою і кількома морґами поля. То коло хати і коло волів ходив дїд, у хатї порала ся баба, а поле сїяли сини, а збирали бідні люде за сніп і за третину. Дїд ходив коло волів, напоював, чесав, замітав стайню і подвірє і витинав коло плотів бодяки. Але найстарша його робота то була така: Він вилїзав на стаєнний стрих і перекидав там старі плуги, борони, драбинки, ярма; деревнї отої не мало призбирало ся за пятьдесятьлїтне ґаздованє. І все щось він з того стриху скидав на землю і волік перед хату на мураву. Оглядав, пробував і направляв. Се була його найлюбійша робота. Він відай нагадував собі давнї лїта коло тої роботи і тому так вона йому прийшла в смак.

Як не чесав волів, то певно майстрував коло старого ярма або коло старого плуга.

Воли годував три роки. По трьох літах вигонив їх у місто на ярмарок. Брав за них чотири сотці, за двіста ринських купував другі, молоді воли, а дві сотки ховав у стару податкову книжку і замикав до скрині.

Збіжа не молотив по кільканайцять років і подвірє його було закладене доокола стіжками. Найстарший стіжок був чорний, той під ним сивий, менший від сего сивавий, тогідний білий, а сегорічний жовтий як віск.

Що місяця він смотрив ті стіжки, чи миши їх не поїли, або чи не стухли. Витягав з них кождого жменю стебіля і нюхав і дивив ся, чи волотка не зсїчена. Як котрий треба було змолотити, то кликав молотників і знов ховав гроші в податкову книжку і замикав на колодку.

До церкви ходив що другої неділї, бо перепускав ся зі старою; вона на першу Богородицю, він на другу, вона на Великдень, а він на Різдво. У свою неділю вилїзав на хатний стрих і скидав відти до сїний великі чоботиска і маленькі. Великі були його парубоцькі, слюбні, ще з молодих лїт ґаздованя; маленькі були його синів, як ще у него росли хлопцями. З тими чобітьми він сїдав на приспу і витирав їх шматиною від пороху і смарував дьогтьом. Одні вбирав до церкви, а решту складав рядочком проти сонця, аби масть зайшла. А бабі наказував, аби вона не лишень чесала воли, але аби давала позір на чоботи, бо десь пес може затягнути. В церкві бив поклони, давав на тацку заплїснялі ґрейцарі і спочений виходив враз із людьми.

— Діду, ви забудете говорити — казали люде.

— Моя верства вімерла і на войнах погибла, я не маю з ким говорити.

Як вернув ся до дому, то їв або хліб з чосником, або солонину, як не було посту. Солонини в коморі стояло три бочці. В одній трилітна, жовта і мягка як масло, се дідова бочка, в другій дволітна, пів жовта, пів біла, се бабина бочка, а в третій сегорічна біла, як папір, се була діточа, бо діти лиш свіжу солонину любили. По обіді дід ішов дивити ся до волів, потім викидав чоботи і чобітки на стрих і йшов під вишню спати. Отак дідови сотав ся день по дневи мирно і супокійно. Ніколи його зуби не боліли, ані ніяка слабість не терла і через ціле житє не бачив він коло себе ворожки.

Баба Дмитриха то була вогонь, не жінка. Любила дуже бесідувати, розмови розводити, бо не могла без того ані їсти, ані спати. До старого вона навіть не приступала, він мовчав заєдно, а як стара хотіла лиш три слові з ним забалакати, то він покидав стару борону або снасть і утікав від неї.

— Оце то старе доробало гадає, що го цулувати буду.

І плювала і йшла до воріт або над став шукати жінок, ласих на розмову. А дід вертав до своєї роботи і бурмотів під носом:

— Видко діло, що вже постаріла си і лице як шкіра на старім чоботї і волосє як молоко, а язик не постарів си. Сто корців на днину перемолола би тай ще би дивила си, чи нема де других сто...

Бабі не дав Бог доньки. Вона все надіяла ся за молодих літ дівки і старала для неї віно. Доньки таки Бог не дав, а баба наткала та нашила стілько, що грядки під полотнами та коверцями вгинали ся. Дід нераз аж говорив зі злости, кому вона стілько катраня нашиває та натикає?

— Іди, старий, іди, не говори мині, бо я твоє дрантє, що черваки на стриху переїли, кину в огонь. Лиш ти мині втеркай си до моїх грядок тай я зайду тай твої плуги і вози всї у піч!

Дід скулював ся як воробець і тїкав від баби, бо деж він годен з бабою на край вийти! А баба сїдала собі на лаву проти грядок і говорила сама до себе:

У кождї перекладинї є всего однако, там і там і там. Кожда невістка най собі озме хоть цу, хоть ту, бо кожда однака. А пєта перекладина на церькву за старого і за мене, цеї не руш минї жадна, бо бих руки обтєла!

В недїлю по полудни приходили до баби всї невістки з внуками. Такі чорнобриві як гвоздики, такі червоні як калина. Баба садила їх за стіл, давала сегорічної солонини і балакала з ними і кудкудакала як квочка між курятами.

— Як умру, то кожда собі заберете одну перекладину з грядок, бо кожда однака, бо ви в мене однакі — мої дїти. Але якби дїд аж по минї умер, то абисте жадна не важили си нитки взєти. Він би так забанував, що би зараз умер. Тай чоловікам наказуйте, аби вони єму із поду найменшої крішки не брали, бо він то так любит, що без того

днини не годен бути. Вони би єго зарізали. Най пан Бог сохранит! А як я вмру, то маєте всї штири на до мною голосити чудними голосами, красними словами! Тай дїд як умре, тай єму маєте голосити ще краснїщими голосами, ще чуднїщими словами. Він вам лишит гроший, що мете грати си в них...

Баба плакала, а невістки собі плакали, потім баба кожду цїлувала і вела до другої хати показувати коверцї. На подвірю грали ся з дїдом внуки, кождий мав від баби булку або яблоко і пильно дивив ся на яворовий, старий ярем. Дїд показував їм на ярмі різблені плуги, воли, погоничі і казав, що вони токож незабавки будуть іти в поле орати.

Як сонце заходило, то невістки з внуками йшли до дому, а баба їх виводила за ворота і там ще довго з ними говорила.

А третий межи ними дяк Базьо. Він не був їм анї сват, анї брат, лишень сидїв з ними через город. Баба Дмитриха все носила йому обідати і вечеряти, бо він був одинокий і старий. Та відай нїколи не їв він бабиного обіду, бо все був пяний.

— Базю, чого ви стілько тої горівки пєте? Таже вона у вас колись запалит си!

— Бабко Митришко, як я не маю пити, коли менї книжки в голові як заяцї бігають! Кождий стих, кожда титла пре ся, аби її співати або читати, а менї голова розскакує ся. Всї зберуть ся як хмара малих дїтий і хотять у одні вузенькі двері пропхати ся і дати себе чути. А моя голова, от яка маленька, ще й обстрижена, та де їх подїти? Добре, що ви свої дїти порозкладали по городах,

а мої всї на купі. Та мушу я їх горівкою напоїти, аби вони попили ся тай минї дали трошки супокою!

Баба журливо похитувала головою.

— Ото, яка наука страшна, то не ціпом махати!

І давала Базеви знов гроший на горівку. За то він не одної недїлї приходив до бабиної хати і читав смішні книжочки. Сини і невістки помирали зо сміху від Луця Заливайка та від індика, що лишень стілько має розуму, що в хвостї.

А одного разу Базьо прочитав їм таку страшну книжку, що баба і невістки розплакали ся зі страху, а сини геть посоловіли.

„Земля не дасть плодов своїх, на скоти ваші пошлю заразу і погибнуть вам, а люде ваші потоплю. Дощі не упадуть на землю, а земля будет як камень і не видасть плода із себе“...

Базьо і сам побачив, що трохи перебрав мірку і найшов у тій книжцї такі слова:

„Кто сей лист при собі має або часто читає або з прилїжностею слухає або переписує, той сподобить ся ласцї божой... В котрім домі той лист находить ся, там анї вогонь, анї вода, анї гром, анї нїякая злая річ зашкодити не може“...

Се трохи додало духа і Базеви і бабі і невісткам. Вони зараз дали дякови гроші, аби їм ту книжку купив. За бабою і невістками подали ся всї жінки з села і подавали дякови гроші, аби і їх хати були заасекуровані від огню і грому. Дяк книжки накупив, ще й нову бунду собі справив за одним заходом і нову порцелянову люльку.

Потім що неділї читав ту книжку все в иншої ґаздинї і брав за то дві шустцї на горівку і колач, аби мав чим закусити. Вже не богато йому хибувало, аби всї хати обчитати, бо лишило ся лишень кілька бідних хаток під лїсом, як Базьо заслаб. Кинуло його в дрощі, потім у горячку, потім, уповідають люде, що з рота вийшов маленький, синий вогник і Базьо Богови віддав свою душу. Відай горівка в нїм запалила ся. Досить того, що всї жінки за ним плакали і голосили як за братом рідним.

Баба Дмитриха не довго банувала, бо сама в осени пішла за дяком у ту далеку дорогу. Дїд Дмитро таки не попасав довго без баби, бо й собі на весну помандрував на могилу.

Люде за них давно забули, бо то вже не нинї, як вони померли. Лишень читальники нераз їх згадують, як зговорять ся за початок читальнї.

— То сам початок читальнї заходит ще від старого дїда Митра і від баби Митрихи і дяка Базя. У їх хатї зачав дяк перший раз читати книжечки. Ще й тепер дес по під сволоками заткнені „Божі листи“ та „Луцї Заливайки“, але тепер нїхто вже їх не читає, минули си...

— Ой, минули си.

— І тота трояка солонина минула си.

— Ого, конем не здогониш!

Вістуни.

То будуть старі, бідні вдови або їх внуки або старі діди, що коло своїх дітий тулять ся і чують що-дня, який вони тягар у хаті, або то будуть молоді жінки з малими дітьми, що їх чоловіки покинули і десь у великім місті за них забули. Вони будуть іти чередою в поле, минатимуть хрести, що тепер їх ніяка зелень не закриває, лишатимуть за собою блискучі, гладкі, сталеві дороги і будуть розходити ся по сивих монотонних стернях, діти будуть шукати колося, а старі тамтогорічних ковіньок.

І дід Михайло буде йти зі своїми внуками, з двома хлопчиками і з Оксаною, найстаршою між ними. Хлопці будуть як лошачки то перебігати діда, то лишати ся далеко по заду, а Оксана буде все йти разом. Дід буде нести дрантиву, чорну верітку на плечах і буде покашлювати, Оксана буде мати в руці хліб для хлопців і для себе. То буде саме полудне, а дід буде все казати Оксані:

— Це сонце, синку, вже з морозом.

Будуть вони іти, іти і зіпруть ся на одній ниві. Дід стане коло межі, Оксана

Helena Rytelewska

піде серединою ниви, а хлопці почнуть шукати дуч по полю, керничок ясних і батіжків та ножиків, загублених пастухами.

Оксана здойматиме кождий колосок, що надибле і буде всї складати в ліву руку, а як жмит згрубіє, то вона його буде складати понад ярок, аби потім легко найти. Вишукувати буде долини, рови, бо там найбільше колося. Сто разів на мінуту буде схиляти ся і буде виглядати як найпильнїйша робітниця. Згодом зачнуть їй поперед очи бігати жовті або синї плями, або одна половина ниви буде така, як має бути, а друга половина буде вся зелена. Вона пристане, затулить долонею очи і буде хвильку стояти, потім нагло візьме з перед очий руки і вся полуда пропаде. Або вона заспіває співанку, заспіває її собі лишень потихоньки з великим стидом і з ясною радістю, що вона вже може співати. Класти буде ноту до ноти і слово до слова з дрожачою непевністю, як мала дитина, що вчить ся перший раз ходити і кладе білі ноги з радістю по землї. А що колос здойме, то співанку свою урве і на́ново її зачне з новим дрожанєм тоненького голосу, як ото павутиня, що трясеть ся на стернях. А як прийде до краю, то сяде собі на пільній доріжцї і підіпре голову таким дуже маленьким кулачком, як головка бодяка, що буде над нею шуміти тихеньке пророцтво її цїлого житя...

За те дїд не буде сїдати, але зігнеть ся дугою і почне кашлати.

— І не знати, що то там не дає дихнути? Аби розрізав груди та аби ту запеклу

кров відти викинув та може би ще прожив трохи...

І буде далї витягати ковіньки і буде кашлати і сїдати. А по при роботу будуть налїтати на него думки і за осїнь і за зиму і за весну. Десь в голові зароїть ся таке, що він забуде за ковіньки і за кашель.

— Як є чим пропалити в зимі, то менше їсти хоче си. Рано собі встань, відмети снїг від порога, набери з шіпки ковіньок, насип під піч тай зараз на хатї веселїйше. Катерина зварит кулешу, дїти повстают тай вже є для них горєча лижка борщу тай тепла ніч тай тобі, дїду, межи ними тепло. А як не мож лїпше, то й так добре. Ковінька як суха, то вона дуже добра...

І він буде випорпувати далї з охотою і з більшою силою. Але гадка гадку буде здоганяти і він їх не віджене.

— Кобим не вмер ще доти, доки хлопцї підростут, то мала би щистє, бо я би тото усе межи люди розтрутив, аби робило само на себе, а дурна жінка — що вона знає? — лише плакати! Я би тото справив на дорогу лїпше від неї...

Тепер він закличе на хлопцї. Вони прибігнуть до него з видовбаним гарбузом.

— Мой-ня, а ви чому Оксанї не помагаєте, а їсти хочете? Ідїт трошки коло неї, грайте си, бо єї скушно.

Хлопцї підуть до Оксани, а дїд буде далї сотати свої думи.

— Хлопцї здорові, рослі, аби лиш дочикати си! Менший то штудерний, такий як старий. У зимі то допоминає си чобіт, бо каже, що на печи єму не добре. Кілько сміху

є з него, що якби вмер, тай бим осиротїли...

Він буде глядїти на сонце, чи низько спустило ся і на ковіньки, чи досить їх назбирав. Потім закличе Оксану, аби йшла помагати йому зносити ковіньки і оббивати їх від глини. Вони знесуть їх в одну купу і зачнуть оббивати бучками. Стовп куряви підойме ся над ними, дїд буде кашлати, Оксана буде прижмурювати очи, а хлопцї будуть їсти хлїб. В сей час буде сонце над заходом. З дооколичних сїл припливуть на ниви звуки дзвонів і будуть стелити ся разом з росою по стернях, по дорогах заблеють вівцї і загукають пастухи, по полю будуть орачі викидати плуги з борозен і ладити ся до дому. По долинах здойме ся сива мрака, ворони будуть тягнути до садів в село і пси будуть тїкати до дому, бо вже не будуть могти ловити перепелиць по полю.

Дїд Михайло буде хрестити ся і збивати порох із сорочки і дуже кашлати. Потім напакує повну верітку ковіньок, внуки йому поможуть її завдати на плечі і зійдуть на дорогу. Оксана буде нести свої сніпки колося, а хлопцї ховатимуть ті ковіньки, що впали з верітки у пазуху. Заки дійдуть до дому, та пазухи їм моцно повіддувають ся, а черева їх стануть чорнїські від пороху.

В селї вони всї подибають ся і бідні вдови і їх внуки і дїди і молоді жінки, що їх чоловіки покинули — всї з ковіньками і зі сніпками колося. Вони вістують, що осїнь приходить.

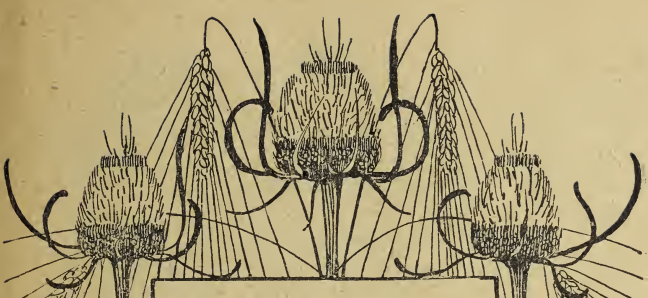

Май.

Данило чекав коло білої брами, дивив ся в панський город як злодій і не важив ся зайти.

Ніби я знаю, ци суда можна йти, а як вібіжит та даст у писок, а я вітки знаю, шо не даст?

То були біленькі, рівненькі стежки по панськім городі і він за них бояв ся бійки, бо лишень ними він міг до двора дістати ся. Поки що чекав коло брами.

Всї мужики, богато їх мілїонів, уміють чекати довго і терпеливо. Як пан є в канцелярії, то вони чекають стоячи. Аби їх було не знати як богато, то не дадуть зі себе найменшого значка житя. Стоять тихонько, лиця їх поволеньки бовванїють, а вираз з лиця зсуває ся десь на плечі під сорочку. В стоячім снї вони півпритомні і безмежно байдужні, а урядник посеред них подобає на чорну мушку, що в густий мід залїзла. Крайному тому, найблизшому до урядницького стола, найгірше, бо він не може запасти в цїлковитий сон. Він що хвилї розтягає очи

аж під чупер і оглядає ся неспокійно. За ним пролуплюють очи і оглядають ся сусіди і неспокій крайного бушує аж до остатнього, до того, що спер ся до печі. Той крайний як вітер на ниві все неспокоїть всї колоски від дороги аж до суголовків.

Як пана нема в канцелярії, то вони сїдають. Добро для них пів годинки спочивати, добро як хоч одна рука або одна нога відпочине. Злїзають ся на купу і присїдають собі всякі частини тїла. Одні капелюхи тримають осторожно, аби не зімняли ся. Як вже добре стиснуть ся, то починають до себе шепотом говорити.

— Якби так трохи покурив люльки?

— Лишіт гет.

— А тютюн маєте купований?

— В мене на городї росте.

— Не говоріт, бо ще хто почує та...

Тодї всї запихають руки в пазухи і засувають свої скрутки з переду пазухи аж за плечі, бо ануж яка нужда пошукає! Шепти стихають, лиця деревіють, слина випливає з губів, а голови падають у долину. А як лучить ся між ними який нетерплячий, то він так, як той крайний не дасть всїм спокійно на підлозї посидїти. Бо або рука йому затерпне, або якась біда його в сам хребет так ушпилить, що він не видержить і порушить ся. За ним заворушать ся сусїди і гармонія взаїмного натиску пропадає. Починає ся уклад ніг і рук нáново і знов якась біда його руйнує.

— Такі люде нетерплячі, що Господи! — скаже якийсь витревалий і зараз таки замкне очи.

Олена Кульчицька

Отак вони всї чекають та так чекав і Данило коло брами, хоч був сам один. На него спадала сонність і байдужність і думки його мішали ся одна поза другу. Як він йшов до пана, то мав дуже ясний плян. Побачивши його, він мав скинути капелюх з голови і йти проти него так, як бузьок по млаці ходить — обережно, поволеньки, аби панського каміньчика не вразити. Як наблизить ся вже дуже, то має витріщити очи на пана і дивити ся так, аби пан собі погадав: Се якийсь дуже бідний! Потім приступить до руки, поцїлує її з обох боків, дотулить ся чолом долонї і трохи подасть ся назад. Спустить плечі в долину, шпурне капелюх поза себе на землю, обітре рукавом губи і стане говорити.

— Я прийшов до пана наймити си. Переднївок дуже прикрий, дїтий маю четверо, а на то лишень латка города. Наймати си мусю, а роботу кожду знаю, бо я заробний чоловік. Та просю божої ласки тай панської, абим си погодили та аби пан дали минї корец орнарії таки зараз, аби дати жінцї межи дїти, а до служби я можу зараз ставати.

Перше слово пана буде:

— Ти відай злодїй?

— Я, пане, ще чужого стебла не порунтав.

— Чого брешеш, лайдаку, а тож подумана річ, аби мужик не крав?! Хиба ти не мужик?

— Я цалком простий мужик, але я чужого не любю кивати.

— Тос певне піяк?

— Я з горівков собі не захожу, бо нема вітки.

— Гавкаєш як пес, та ти би вмер без горівки!

— Без горівки не вмер би, а без хліба тай можна!

— Ти з мудра мині відповідаєш, бо ти був у криміналї, та там тебе розуму навчили.

— А най мене Бог боронит! Я половину віка свого збув, а ще моя нога в арештї не була.

— А на щож ти стілько дітий натеребив?

— То Бог, панї, дає діти.

— То піп тебе такого навчив?

— Я з попом собі не захожу, бо то гроші коштує, я й до церкви не хожу, бо не маю в чім.

— То ти радикал тай не даєш попови з себе шкіру здирати?

— Я аби хотів що попови дати, то не дам, бо не маю, а він аби хотів здерти, то не зідре, бо не має що здерти. Ми таки не сходимо си...

Він знав наперед, що пан мусить чоловіка з болотом змішати, що мусить посміяти ся, аж потім прийме його на службу. Йшов певний себе, аж коло брами припер ся. То був двір на другім селї і він не знав, куди заходить ся до него. А двір до того стояв на полї і не було кого спитати ся. І Данило чекав. Його ясний плян затемнював ся, він чухав ся в потилицю і несміливо заглядав у город.

— Вони тими стежками ходє собі на спацєрок, бо, аді, як усипали піском.

Його очи блукали довго, аж спинили ся на павуні, що блискотів перед двором.

— З оцего фоста мав би якис ґрейціїрь, аби так забіг та обома руками замотав си в него... Не знати, ци мнясо єго добре їсти?

Він оглянув ся по хатах.

— Цес має того поля доста тай робит коло хліба добре. Ба, де він тото все подіває?

Його думки розлїтали ся на всї боки.

— Весна така красна, така красна, шо раз!

Чим далї, він нїчого не спостерігав. Сидїв як стовп і чув, що буде спати. Аби не дати ся, він роздирав очи, потерав рукою лице і виглядав на нещасливого борця, що от-от здаєть ся на ласку і неласку ворога. За часок звалив ся одним боком до берега і видко хотїв так урядити ся, аби нїби спати, а нїби чекати. Потім потягнув ся цїлий і замкнув очи. Не проспав ся ще одної цїлої мінути, як щось йому шепнуло:

— Спи, спи під панцьков брамов та фірман так упереже батогом, що кров сикне!

Він зірвав ся, перестрашив ся, оглянув ся доокола себе і станув як підстрілений. Стояв секунду, махнув рукою і пішов від брами на лан. Залїз у траву і розложив ся до доброго сну. Привижав ся йому пан і його руки і білі стежки. Пан йому десь казав, аби поклав капелюх на голову, але він не хотїв.

— Я, проши пана, бідний чоловік, я не можу покласти капелюха на голову, бо я бідний, такий бідний чоловік...

Солодкий сон нагонив ті привиди і він спав спокійно.

Сонце реготало ся над ним, посилало до него свої проміня, пестило його як мама рідна. Квіти цілували його по чорнім нечесанім волосю, пільні коники його перескакували. А він спав спокійно, а чорні ноги і чорні руки виглядали як приоблені до його цеглястого тіла.

Палій.

I.

Сільський богач Андрій Курочка сидів коло стола і обідав, — не обідав, а давив ся кождим куснем. Домашна челядь входила до хати, вносила заболочені цебри, сварила ся, метушила ся і виносила їх між худобу. Богацькі діти і слуги були брудні і марні. Вони двигали на собі необтесаний і тяжкий ярем мужицького богацтва, котре ніколи не дає ані спокою, ані радости ніякої. Сам богач найгірше томив ся у тім ярмі, найбільше проклинав свою долю і безнастанно підгоняв своїх дітий і наймитів.

Коло него на лаві, під вікном, сидів його довголітний робітник, старий Федір.

— Я ніколи не маю такої щасливої години, аби я спокоєм кусень хліба прожер. Бігаю та вганяю та лиш дес уздрите, а я впаду тай здохну! А минї-ж оца їда має йти в смак, як я знаю, що вони без мене в стодолї нїчо не роблєт? Лиш аби нажерти си та день трутити! Що вже чужим казати, як свої дїти — тай вони не хотє робити! Я, бігме,

не знаю, як цес нарід має на світї жити? Всьо піде на жебри.

І халасував, аж йому очи вилазили.

— А ви чого, Федоре, надходили?

— Ви не знаєте, які наші ходи? Зима йде, а я босїський, та дайте ми два леви на відробок.

— А ви-ж годнї робити? Вже ваша робота скінчила си, Федоре.

— Най бим і не робив, лиш коби хто дав їсти за дурно.

— Це не! Сегодни за дурно нема їсти, сегодни і за роботу не варт дати їсти, така та робота! А казавєм вам: Найміт у мене дївку, були би сте тепер мали свої гроші.

— Коли-ж бо не хотїла тай пішла до двора.

— Таже певне, хто не хоче робити, тай пхає си до двора, бо хоть їсти трішки, але мож валєти си. Бідні люде такі настали, що лиш аби раз на день їв, але аби нїчого не робив, тай тогди рай! Як робє, так мают, так їм Бог благословит. Сегодни би у вужевку скрутити си, аби шос мати... Та тих два леви я ще вам дам, що буду з вами робити, може якос відтрутите, але більше не приходїт і не бануйте, бо не дам. Самі видите, що ваша робота нї по чому.

— Та я, Андрію, мусю си коло людий тулити, а деж я си подїю?!

— Дївайте си, де хочете, а межи ґазди ви вже не здатні. Шукайте собі служби у Жида або в пана — там робота лекша.

— Ви мене файно радите! Як я силу коло вас лишив, аби я на старість ішов Жидам воду носити?

— За дурно сте мині не робили.

— От, бувайте здорові.

І Федір вийшов з хати.

— Ну, та ці жебраки всьо би забрали! Таке воно кашливе та заслинене, що ціпа в руках не годно удержети, тай ще воно кокошит си! Іди на зломану голову, гадає, що я гроші кую або краду!

Федір чалапав до своєї хати та не переставав шептати.

— А я-ж, Андрійку, де силу пустив? Ци я її проданцував, ци я її пропив? Таже вся вона сіла в тебе, на твоїм подвірю. А я-ж Андрійку, де силу пустив?

В хаті скинув чоботи тай ляг на постіль. Лежав до самого вечера і без вечері заснув. Але ще кури не піяли, як він зірвав ся, гримнув клубами до дощок, знов ляг і знов зірвав ся. Через маленьке віконце гляділа на него осіння ніч. Десь то і не ніч, але чорна жура, що голосила по вуглах хати і дивила ся на него сивавим, немилосерним оком. Воно його так сціпило, що він не міг рушити ся і показувало йому ніби образи на віконці, ніби привиди у повітрі.

Ото сидить він між маленькими Жидиками, дозирає їх, пістує, а вони його тягають за чупер, плюють у лице...

... То знов клячить він у церкві, у тім куті, де жебраки чолами о підлогу гримають. Він гримає ще голоснійше, а всї жінки йдуть до него і дають кожда по бохонцеви хліба. Він їх кладе в пазуху, кладе і стає такий широкий, що люди розступають ся. А йому стид, стид, а чоло так болить!...

О, він іде городом Курочки — не йде,

а скрадає ся під стодолу. Витягає снопок зі стріхи, насипає в него з люльки ватерки і тікає, тікає... Чує поза собою, як коли очима видить, що з під стріхи вилизує ся маленький, червоний язичок, вилизує ся і ховає ся...

— Ой, йой! йой!

Той язичок запік його у самий мозок. З усеї сили він освободив ся з невидимих вязів, зірвав ся і подивив ся у віконце. Воно як кат прошибало його на скрізь. Знов звалить і буде мордувати своїми образами. Настрашив ся, не бачив ніякого виходу, звертів ся, аби десь утекти. І перед ним як би якісь ворота отворили ся, йому стало лекше і він борзенько подав ся у них.

II.

Може мав шіснацять літ, як ішов зі свого села. Такої ясної днини, такого веселого сонця він ніколи вже не бачив. Воно пестило зелені трави, синї ліси і білі потоки. Оглянув ся за селом. Коби хто прийшов і сказав одно слово, тай вернув би ся, ой тото вернув би ся!

— Він мене бє, катує, їсти не дає, нічого на мене не покладе — лунав його голос по зелених травах.

— Бодай же вас, тату, земля не прожерла!

І ще скорше пішов. Минув сільські поля, поминув ще два села і з горба побачив мі-

сто, що вилискувало ся проти сонця, як змій блискучий...

. . . . . .

Усї дивували ся його силї і бояли ся. Жиди не потручували, а робітники не побирали на сміх і не робили збитків. Шпурляв мішками як галушками. Отак день від дня то з брики до шпіхлїра, то зі шпіхлїра на брику.

— Хребет ми тріскає від тих міхів!

— Пий горівку, та затерпне.

І справдї від горівки хребет затерпав, як би рукою відняло.

А в недїлю і свята йшов з товариством до шинку. Ті шинки стояли за містом, між селом і містом. Хто не мав уже примістя в селї, той вандрував насамперед тут, а хто не мав що в містї робити, то вертав ся також сюди. Бо то не було анї село, анї місто.

Бували там забави по тих шинках!

Зразу пани з міста перед водили. Розповідали про свої давні достатки, про те, кілько з цїсарської каси що першого гроший побирали, які шати носили. Мужики слухали, частували горівкою з великої пошани. Але як трохи підпили ся, то виломлювали ся з під їх моральної власти і тодї панам приходило ся круто.

— Ану, пани, охота! Хапайте си за шиї та гуляйте нам тої польки, най ми видимо, як то межи таким великим панством водит си?

Пани гуляли, мусїли, мужики обступали їх колесом і реготали ся, аж коршма дуднїла.

— Гопа дзїсь!

— Іще раз!

— По лїгоньки, плавно враз!

— Гов, доста! Тепер пийте горівку, забирайте свої панцькі воши по кишенях тай марш із коршми, бо мужики хотє собі самі межи собов погуляти!

І пани як заяцї висували ся.

— Я тих панів умію ріхтувати, то таке легоньке як пірє; подуй, — воно полетїло.

— Мой, Юдо, давай вудку, давай піво, давай гарак, бо ми си знаємо!

Жид борзенько накладав усего на стіл і зараз відбирав гроші.

— Ти, Безклубий, ти чого ревеш? за клубом? Пий тай запри собі ґамбу, бо в мене забава!

Безклубий іще гірше заревів.

— Тихо, бо бю!

— Нé-руш?

— А то котрий, мо?!

— А ти що за пан?

Федір устав із за стола і тріснув того напастного в лице.

— Ти в недїлю переш? Та то гріх!

І ударом лавки звалив Федора на землю. Зробили ся дві партії. В коршмі все заворушило ся. Жид утїк, горівка булькотїла на землю, столи і лавки почервонїли від крови і поломані падали. А в болотї зі слини, горівки і крови лежали обі партії і стогнали. Лише Безклубий сидів у куточку і ревів як віл — не знати за ким і за чим?

Незабаром прибігала полїція і тверезила голодняків. З гіркою бідою підоймала на ноги, потім одним махом звалювала з ніг. Голодняки падали як дуби, а підносили ся як

глина. Як їх протверезили, то провадили до арешту.

. . . . . .

Їхав дорогою поміж полями на бриці міхів. Пшениці і жита як золоті і срібні гаї тай легким вітром до себе клонили ся. По золоті і по сріблї плавали легенькі, чорні хмарки, як тонка шовкова сїть. Море сонця у морю безмежних ланів. Земля під колосєм лящіла, співала, словами говорила.

— Мошку, на важки, бо йду собі геть!

Зіскочив з брики і пішов межами поміж житами. На вечір зайшов до Андрія Курочки.

— Ти певне або злодїй, або лайдак, бо добрий не йде із свого села і не блукає світами!

— Мете видїти... Тато що по панчинї не пропили, то голодних років попродали тай приймили зятя до сестри тай умерли, а зять доти бив, ажєм утїк від хати.

— А у вас, у Бойків, бачу, коровами орют?

— Нї, то відай ще за нами є Нїмцї, та вони коровами орют.

— Та скинь постоли та вінеси кожушину до хорім, абис не напустив нендзи, тай лєгай. А церква у вас така, як у нас? і ксьондз є!

— Так саме як у вас.

— Та буду видїти, як си вдаш. Не будеш порушливий, а роботи не меш бояти си, тай тє найму.

Наймив ся. Село пізнало його, що не злодїй, що робітник добрий, що добре на себе старає і приймило за свого. А він пізнав, як котре поле називає ся, чиє воно, чи вимокає, чи висихає, котре в селї найлїпший злодїй, котре найбільший богач — і зробив ся сїльський.

Послужив кілька лїт, а добрі люди зачали його радити, аби став ґаздою.

— Ти не будь дурний, а як дає кавалочок города, а дївка годна і постарана, тай бери. А маєш гроші заслужені, а ще приробиш, тай клади собі хату. А най вона буде як куча, але твоя! А ци дощ, ци зима, ци таки так нема роботи, то вже ти не кукаєш із за богацького вугла і не гниєш по яслах, бо ти маєш свій кут. Слухай мене старого...

. . . . . .

Оженив ся, будував хату і тріскав від роботи, від своєї і чужої. Носив дошки на плечах з міста, відробляв старі сніпки, що взяв на стріху і заробляв гроші то на вікна, то на двері. Два роки минуло, заки поклав хату. Хатчина маленька, непоказна, виглядала між другими хатами, як би хто пустив межи громаду гарних птахів маленьку, кострюбату курочку. Але Федорови вона і така була мила...

. . . . . .

Минуло кільканацять років, а перед Федорову хатчину принесли люди червоні хоругви. В хатї на лаві лежала його Катерина — велика і груба, аж страшна. Федір тримав коло себе двоє дївчат: Одинайцятилїтну Настю і восьмилїтну Марійку і все їх питав ся: Що мемо, доньки, без мами дїяти? Котра з вас дєдеви обід зварит?

А як жінку ложили в трунву, то він заридав.

— Беріт її полегоньки, бо в неї тїло дуже зболене. Ой Катеринко, я ще не встиг добре з тобов наговорити си, а ти огнївала си тай пішла собі від мене.

Він припав до небіжки і цїлував її в лице.

— Люде, люде, я до неї ніколи слова не заговорив, я за роботов за ню забув тай за бесіду. Прости мині, Катеринко, приятелю мій добрий!

Плач жінок вибіг із хатчини далеко на село.

— Вона, люде, як пішла за мене, то так як під воду пірнула, ніхто її вже не видів межи людьми. Аж тепер вірнула межи вами — на лаві. Я до неї ніколи марного слова не заговорив, маціцького!...

. . . . . .

І ще минуло кілька літ. Одного вечера прийшла зі служби Настя. Федір глянув на неї і зблід.

— Насте, небого, а ти-ж сама, а чоловік твій де?

Настя заридала, заголосила, а він слова більше до неї не сказав. Аж як її відпровадив до міста на службу і розходив ся з нею, та тоді заговорив.

— Дай тобі, Боже, дитинко, як найліпше, але диви си, абис дитини не стратила, бо стиду вже не покриєш, а гріха неспасеного докупиш си. Та переказуй, як тобі тут буде...

. . . . . .

А роки йшли, не стояли. Федір не випускав із рук ціпа цілу зиму, чепіг не викидав цілу весну, а коси ціле літо. Кости боліли, кінці їх стерали ся і пекли. Але неділя ставала на поратунок, бо в неділю він ішов під вишню, лягав на зелену траву, а вона висисала в землю той біль. Та прийшов такий час, що неділя не годна була направити того, що будні дні попсували, а трава не могла виссати того болю, що запік ся в старих

костях. А ще вселив ся кашель, що не покидав його нї коло коси, нї коло плуга, нї коло ціпа...

. . . . . .

Розвидало ся, віконце побіліло, а Федір вернув ся з далекої вандрівки свого минулого житя. Вмив ся, помолив ся і збирав ся йти до двора.

— Найму си у пана від весни, озму на чоботи і трохи арнарії тай якось я перезимую, заки піду до служби.

III.

По селї білі, вузенькі стежки всї хати до купи повязали, лишень Федорова хата стояла поза сїтею стежок як пустка. Федір зимував як ведмідь. Рано вставав на годину, аби затопити і зварити собі їсти, а потім цїлий день і цїлу ніч перележував на печи. Чим дальше заводило ся в зиму, тим він сходив на дитинячий розум.

— Тепер, Федоре небоже, встань та укрій собі гріночку хлїба, але тоненьку, панську, бо-с, вижу, зголоднїв.

Він сміяв ся, злазив з печи і краяв хлїба та дивив ся до вікна, чи вона тоненька, панська.

А темних, зимових ночий він голосно, на всю хату, говорив страшні річи.

— Село вімерло що до лаби, а я собі гадки не гадаю, у тот бік не дивлю си!

Але власні слова переймали його переляком, він пітнїв зі страху і скакав з печи до віконця, аби переконати ся, чи в коршмі є світло? Успокоївши ся він вертав на піч.

А як пробуджував ся в ночи зі сну, то не міг спамятати ся, забував за себе і аж як гримнув кулаками до сволока, то приходив до памяти.

Тої зими його хатина заполонила ся опирями, привидами і марами. Вони гуляли по хаті як збиточні діти. Вилїтали до сїний і вистуджували хату, вибігали крізь піч на стрих і товкли ся, аж стеля лупала ся, дзвонили у вікна, аби його заманити на двір. Він не давав ся, намагав ся не бояти ся, тодї вони вибігали на піч і щипали його, душили і в рот онучі запихали. Одної ночи злетїли ся до хати всї чорти. Гуляли, аж хата дрожала, а вітер такий здоймили, що він замерзав на печи. Потім позасїдали поза стіл і повивалювали з утоми язики такі самі, як той маленький язичок, що він його поклав під Курочкову стодолу. Він лежав як мертвий, аж як кури запіяли, то він ледво підняв ся і зачав молитви говорити. Але і при молитві вони йому не давали спокою. Він не міг нагадати таких молитов, що їх найлїпше знав, він забував навіть хрестити ся. Ті мари так його змордували, що як прийшла весна, то він ледво дихав і побілїв як папір.

— Треба брати гроший відки голова, та посьвитити хату, бо тут нечисте злїзло си з цїлого села на купу. Віпили з мене кров, що вітер нї з ніг ізгонит!

Як весняне сонце заблисло, то він смарував чоботи, латав сорочки і плїв волоки до постолів і тїшив ся, що раз уже піде до служби.

— Уберу си, вбую си файно тай до двора!

Проши вельможного пана, мелдую си до панцької служби.

— Добре, Федоре, — десь відповідав йому пан, — ти, вижу, слушний чоловік, коли ти подлуґ припісу мельдуєш си.

І Федір латаючи сорочку солодко усміхав ся.

IV.

Федір стояв серед панського гумна і сумно дивив ся за рядом плугів, що висотував ся з брами як ланцюх, у котрім зелїзо споювало мясо людське з мясом волів.

— Уже моє оранє скінчило си! Старе вогниво, тай вікинули, бо ланцюх серед дороги урвав би си!

Похитав головою тай пішов до стодоли брати свиням зерна. Через цїлий день на гумнї було тихо. Лишень від наймицьких хаток доходили крики бабів і плач дїтий.

Як би хто з села повибирав що найгірші хатки, а до них загнав що найобдертїйших мужиків і найжовтїйших жінок і додав ще голої дробини — дїтей і все те поставив близько себе на купу, то мав би правдивий образ тих хаток із їх мешканцями.

Федір з гумна дивив ся на ті хатки і щось заперечив головою.

— А де-ж я би там ішов у таке пекло! Я собі буду спати у стайни, тепер зими нема. Не піду я там у тоту пропасть.

Вечером пішов до стайнї. Коло ясел стояли воли двома довгими лавами і лїниво жували сїно. Коло кождих чотирох сидїв погонич і дозирав, аби під себе не викидали.

Між тими лавами сиділи на землї плугатирі і сївачі. Латали собі постоли, стягали мотузками сердачини і направляли істики. Кождий коло чогось нипав. Коло них присїв Федір. Воли один по одному падали на солому, за ними перевертали ся в ясла погоничі, а за погоничами йшли плугатирі. В стайнї запановував тяжкий відпочинок, що по утомі зораних ланів паде на стайню як тяжкий камінь. Федір також засунув ся перед воли.

— Свинарю, мой, а марш з перед волів межи свинї! Ще тобі лужко стелити! Твоя Марійка добре нас ріхтує. Тїкає си як сука з фірманом, та відавує йому що найлїпше, та ще й ти прилїз на нашу голову? Марш з перед волів!

Федір вилїз із ясел і ляг під брамою на вязку соломи. Забута кривда в тій хвилї пробудила ся.

— Гріх меш мати за мене, Андрію, гріх...

Стайня стогнала, позївала, зі сну говорила. Так тяжко дихала, як би десь ґлибоко в землї душили ся тисячі людий.

— Моли си за мене, най мене Бог хоронит, най мене направит на лїпший розум, бо тє спечу у вогни як пацюка, бо меш три дни попів за своїм богацтвом згортати...

Над раном і він скотив ся у чорну пропасть стаєнного сну.

V.

Федір потім нїколи не ходив до стайнї і не говорив з наймитами. Спав у стодолї і не показував ся на очи. По Великоднї Марія віддала ся за фірмана і переходила з ним

на службу до другого пана. Федір вийшов з ним за браму і попрощав ся.

— Маріє, а памнєтай, що я хату при людих Насти відкажу, аби ти її не відгонила, бо вона, сарака, одна одиниця!

— І вернув ся. В хліві, аби ніхто не бачив, заплакав.

— Тепер жий, з ким хочеш!

Тої днини впив ся і прийшов до стайні.

Мой, скарбовяне, тепер ні не вігоніт, бо вже моя Марія помандрувала.

— Хто би вас вігонив, от лєгайте та спіт, як сте набрали повну голову.

— Певне, що пєному добре спати, так і Бог приказав. Але ти кажеш іти спати, а я тебе питаю си, де я маю іти спати? Як ти така мудра голова, то ти мині скажи, де маю іти спати?

Він аж носа Процевого дотулив ся, так близько присунув ся зі своїм питанєм:

— Де впадете, там будете спати.

— А як би я так у яселца, га?

Він злобно засміяв ся.

— Я в ясла, а ти мене за гирю, та в шию, та буком: А марш, старий псе!

Погоничі повилїзали з ясел, аби дивити ся на комедію.

— Бий з ясел, бо ти тут гнив тай маєш зогнити, бо ти не знаєш, що то є чоловік — ти віл, ти хати ніколи не видів! Ти порєдного чоловіка з ясел буком! Але ти мене запитаєш си: А де ти, васпан, до тепер був? А я тобі кажу: Був сми межи людьми, любо мені було. Але ти кажеш: А чогож тебе люде від себе прігнали? Отут ґудз! А я тобі на це нічо не скажу, лиш три слові: Нема у лю-

дий Бога. А ти голова розумна тай усе вже знаєш...

— Ідіт, старий, спати, не гніть бандиґи, а завтра підемо в село на вибір, та ми тих богачиків трохи намнемо.

— Я на вибір піду і людем усю свою кривду скажу, але в ясла не піду, бо я там не маю гнити. Я знаю ліпше ґатунок, як ти, я більше світа видів, як твій пан. Але чикай, я тобі буду казати як на протокулї. Я був помийник жидівський, я валєв си попід жидівські лави, по всїх кременалах. А Бог най пише гріх, а я не бою си, я за все відповім, так відрубаю, як першому ліпшому. А мене хто на розум учив, га? Коли мене лиш чим виділи та тим били! Не бі си, я вікажу, я вівєжу си шо до крішки. Но, але дав минї Бог такий розтулок у голові, що я привернув си назад до нашої віри. Як єм уздрів його ласку небесну по полю, як жито просило си під серп і земля аж цєпала: Йди, Федоре, бери з мене хлїб, — а я лишив Жида серед дороги тай пішов до божої роботи. Дєкую Господеви і до сегодни!

Він хрестив ся, цїлував землю і бив поклони.

— Прийшов я межи наші люди, а минї світ розтворив си! То том з ними гарував! Оженив єм си, поклав хату з цего мозиля. Вже має минї бути добре. Але гріхи треба відпокутувати, Бог буком не бє! Умерла минї Катерина, но піц, його воля, його розказ. Тїшу си дїтьми, годую, забігаю — вігодував, а люди взєли тай знївечили. Пішла моя Настя нї сяк, нї так, пішла по Жидах, а Марія, адї, помандрувала з отим Ляхом.

Ме бідити. Але ніц, най ні Бог скарає, як що кажу. Кара має бути!

— А я лишив си босий! Іду я до него у таку плюту: Дай мині ґрейцірь, най ноги вбую. А він мені каже: Йди до Жидів. Прийшов я до вас, а ви мині: Марш! А кудиж я маю тепер іти?! Карає Бог, карают люде, караєте ви, а я кількі карі не годен вітриматй!

— Ідіт, діду, в ясла, ми вас просимо.

— Най буде кара на мене, я си приймаю, але по правді!

Він роздер сорочку в пазусї, скинув її і шпурнув під воли.

— Тепер диви си, яку мині шкірочку богачі лишили. Та чим тут жити? А шо-ж тут є вже карати?!

Він голий перевернув ся на землю. Наймити його прикривали, чим мали найліпшим.

VI.

Коло громадської канцелярії стояли дві купі. Одна обдерта, чужа на селї, апатична, друга чиста, біла, охоча — наймити і ґазди. З одної і другої купи хтось викликуваний заходив до канцелярії і голосував. Економ аж захрип, бо кождому наймитови мусїв називати пана, війта і Жида. Жандарми снували ся і усміхали ся, як коли би мали перед собою діточу забавку.

— Ну, хлопцї, тепер уже вібрали степана, сїдайте тай мете пити горівку — сказав економ. Ґазди здоймили галас.

— Ото вушивцї, ото жебраки, ото худоба панцька!

— Мой-ня, чуєте, як богачі рипє?

— Най рипє, а ми пиймо горівку.

— Та пийте грань, пийте кров свою, злодюги!

— Ми горівку волїємо!

— Ото нам пани вішукали право, аби голодники розбоєм ішли на село!

— Ти, читальнику, ти гадаєш, що я не був у читальни? Таже і там бідний нарід стоїт коло порога. За столом сидит ксьондз, старші братя, богачики, а дєк чітає тоти казета, а ви покивуєте головами як воли, ніби шос ви с того розумієте. А то один з другим такий дурний, хоть му око віколи! То така читальня ваша, що богач за столом, а наймит коло порога. Так у церкві, так у канцілярії, так усюди. Та ми маємо з вами бути?

— Хлопська голова не до письма, а зад не до крісла!

Наймити зареготали ся.

— А тихо-ж ви, невмивані, вперед вуши повібивайте, а потім учіт ґаздів розуму!

— Мой, ти, Курочко, то ти також за людьми? Таже ти гірше Жида! Чого горланиш?! Не бі си, твоє богатство піде марне. А нагадай собі, як я служив у тебе, та мене від твої роботи хороба нагріла. А ци ти мині за цілий тиждень вініс букаточку хліба або води напити си? Та ти з людьми тримаєш? Я в тебе всю силу лишив, а ти мене вігнав босого на зиму! Таже ти гірше Жида, бо то рахує си не наша віра. Але пустє твої діти тото богатство, що з него сліду не буде! Ти кальвіне!

Курочка гримнув Федора в лице, та так, що його обіляла кров і він впав.

— Хлопці, ану богача трохи намнєцкаймо!

Ймили наймити Курочку, постояли за Курочкою ґазди, потекла кров.,,

VII.

Федір лежав у своїй хаті на постелї. Очи його горіли як грань від червоних язичків, що тисячами огників розбігали ся по тїлї і смажили його на вуголь. Ті язички як блискавки лїтали по всїх жилах і вертали ся до очий. Гриз кулаки, бив чолом до стїни, аби вогонь з очий випав.

Запалив ся, чув, що з него бухає поломінь, ймав ся руками за очи. Один страшний крик, надлюдський зойк! Язички вилетїли з тїла і прилипли на шибках віконця. Зірвав ся. Віконце червонїло як свіжа рана і лляло кров на хатчину,

— Все моє най вігорит! Все, щом лишив на єго подвірю.

Він скакав, танцював, реготав ся.

Віконце дрожало, трясло ся і що-раз більше тої крови напливало у хатчину.

Вибіг на поріг.

Звізди падали на землю, лїс скаменїв, а десь з під землї добували ся стеклї голоси і зараз пропадали. Хати ожили, дрожали, смажили ся в огнї.

— Я чужого не хочу, лиш най моє вігорит!

Кленові листки.

I.

Постіль застелена полотном, коло стола на задній і передній лаві засіли куми, на краю печі рядком діти. Вони поспускали рукави як стадо перепелиць, що спочивають, але все готові летіти. Куми за те сиділи як вкопані, лишень руками досягали хліб або порцію горівки, але і руки найрадше не рухали би ся, лишень спочивали би зігнені в кулак на колінах. Нерадо вони брали хліб і порцію. Каганець блимав на припічку і потворив з кумів великі, чорняві тіни і кинув їх на стелю. Там вони поломили ся на сволоках і також не рушали ся.

Коло стола схилений стояв Іван, господар хати і тато маленької дитини, що її охрестили.

— Будьте ласкаві, мої куми, та пережийте ще по одні. Хоть це не горівка, але болото, але з мужиком то так си має: що де у світі є найгірше, то він має то спожити, що де у світі є найтєжше, то він має то віконати...

— На то сми рожені — відповідали побожно куми. — Як порція обійшла колію, то

UNIVERSITY OF
ILLINOIS LIBRARY

Іван її поставив лїгма коло фляшки, бо бояв ся, аби не впала така маленька на землю.

— А закусїт... Тай дивіт си, який мене клопіт найшов у самі жнива, у сам вогонь. А я, бігме, не знаю, що з него має бути?! Ци маю лишити жнива тай обходити жінку і варити дїтем їсти, ци я маю лишити їх тут на ласку божу тай тєгнути голоден косов? Бо вже таке має бути, бо у такий чєс нїхто до хати не прийде за великі гроші. На тобі, Іване, дитину тай радуй си, бо ще їх мало маєш!

— Не марікуйте, куме, та не гнївіт Бога, бо то єго воля, не ваша. А дїти — піна на водї, шос на них трісне — тай понесете всї на могилу.

— У мене не трісне, але там, де є одно, там трісне. Жебрак аби таки не тулєв си до жінки, аби не дивив си в той бік, де жінка, то би найлїпше зробив! Тогди і Бог не даст...

— Куме, ви це пусте говорите, так нїколи не буде, бо люде мают си плодити.

— Коби-ж то люде, а то жебраки плодє си. А я тому кажу, шо ти, жебраку, не плодь си, не розводи си як миш, ти будь контетний, як маєш на хорбацї дранку, як маєш кавалок хлїба, абис не голоден тай як тї нїхто по лици не лупит. Як цї три дїлї маєш, тай має тобі бути добре, а від жінки гет уступи си.

— Куме Іване, дайте трошки споки, бо жінка як си має звичій у такім антересї та єї не траба цего слухати, бо така бесїда не дає здоровя. Колис иншим, лїпшим часом.

— Я вас дуже перепрашаю за мою таку бесїду, але ви гадаєте, шо я за нев дбаю або

за собов я дбаю?! Бігме не дбаю, най їх і зараз віфатає тай мене з ними! Овва, ото би сми втратили рай на земли і маєтки лишили!

Куми вже не обзивали ся, не перечили, бо бачили, що Івана не переможуть і хотїли, аби скорше виговорив ся, бо борше їх пустить спати. Іван встав від стола, спинив ся насеред хати, спустив рукави так, як дїти на печі і почав до них балакати.

— Та чому не летите з мої голови? Я вам утворю і вікна і двері, гай!...

Дїти засунули ся на піч так, що їх не було вже видко.

— Ади, саранча, лиш хлїба тай хлїба тай хлїба! А відкиж я тобі того хлїба наберу?! Та то би на дванайцїтий сніп якис раз торгнути, то би якис раз схилити си, то з поперека вогонь у пазуху сипле си! То тебе кожде стебелце у серце дюґне!

Се було до дїтий, а тепер він звернув ся до кумів.

— А у вечір лиш си укажеш до хати такий як віхоть, як мийка усотаний, а вони тобі в один голос і жінка і дїти: Нема хлїба! Тай ти не йдеш, бідний чоловіче, спати, але ти тєгнеш цїп тай молотиш на потемки, аби завтра мали з чим іти в жорна. Та так тебе цїп і звалит на сніп, тай так деревієш до ранку у сону́, аж тї роса припаде. Тай лишень очи пролупиш, то зараз тебе тота роса їст, бо мало тебе біда їст, ще вона в ночи тебе найде! Промиєш очи тай течеш си на лан такий чорний, шо сонце перед тобов мерькне.

— Іване, не журіт си дїтьми, бо то не лишень ви, але Бог їм тато, старший від вас.

Я з Богом зá-барки не ловю си, але на шо він тото пускає на світ, як голе в терня?! Пустит на землю, талану в руки не даст, манни із неба не спустит, а потім увес світ кричит: Мужики злодії, розбійники, душегубці! Зіпре си один з другим у церкві такий гладкий, шо муха по нім не полїзе та корит та картає! Ви, каже, дітий не научуєте страху бо́жого, ви їх самі посилаєте красти, ей, де я годен так ганьбити! А коби коло мої дитини і мамка і нянька і добродзейка ходила, коби минї люде всего назносили, то і я би, єґомость, знав, як діти вчити! Але мої діти ростут по бурінах разом з курьми, а як шо до чого прийде, отак як тепер, то нїхто не знає, шо вони цїлий день їдє. Ци крадут, ци жебрают, ци пасут, а я відки знаю? Я косю ваші лани тай забуваю не лиш за діти, але за себе не памнєтаю! Ви би хотїли, аби я і ваші лани зробив і діти абим учив. А ви від чого? Так, люде, ви самі знаєте, яке наше житє...

— Знаємо, куме, знаємо, як не знати, коли самі у нїм бродимо.

— Я на діти дивю си, але я не гадаю, аби воно було чемпе, аби уміло до ладу зробити. Я лиш заглядаю, ци воно вже добре по земли ходит, аби єго упхати на службу, оцего я чекаю. Я не чекаю, аби воно убрало си в силу, аби путерії набрало, аби воно коло мене нажило си. Коби лиш богач або пан утворив пáщєку́, а я єго туда кидаю, аби лишень збути си! А потім воно бігає коло худоби, ноги одна рана, роса їст, стерня коле, а воно скаче тай плаче. Ти би єму завернув худобу, поцулував бис єго в ноги,

бос го сплодив тай сумлїнє тї пє, але минаєш, ще і ховаєш си від него, абис не чув!...

Аж почервонїв, аж задихав ся.

— Тай росте воно в яслах, під столом або під лавов, їст кулаки, умиває си слозами. А підросте, тай шос воно украде, бо воно нїколи добра не знало та краденим хоче натїшити си. Диви си, іде до тебе шандарь. Скує тебе, набє си як товарини, бо ти тато злодїєви тай мусиш з ним бути у змові. Та єс злодїй на віки! Але це не решта, конец ще на переді. Най би син, ваша дитина, а люцький злодїй, най би зогнив у кременалї, бо злодїя не шкода! Най би! А то вони озмут здоровє тай дают до шпиталю лїчити, а потім пускают письмо до віта, аби тато платив кошта. З хати вігонєют, під плїт викидают з бебехами! Ідеш до віта, по руках цулуєш: Віточку, віберіт нї із цеї кари. — Ти, каже віт, бідний чоловік та може тї випустим, але яку я вігоду буду мати за твою вігоду? Стиснеш плечима, складеш си як цїзорик тай кажеш: Місїць вам буду за дурно служити... Так ци не так, люде, правду кажу, ци брешу як пес!?

— Все так, цїлий ґатунок такий, одного сте слова не замилили!

Іван дрожав цїлий, чув на собі цїлу ваґу страшних своїх слів.

— Аби сте не казали, люде, шо кранчу над головами своїх дїтий, як ворон над стервом, не кажіт, люде, не кажіт! Я не кранкаю, я правду говорю, мій жєль кракає, серце кранче!

Очи його запалили ся і в них появила

ся страшна любов до дітий, він шукав їх очима по хаті.

— Бо виглядає так, шо я свої діти гет позбиткував, гірше як темний воріг. А я, видите, не позбиткував, я лишень прогорнув з перед очий сегодне і завтра і рік і другий і подивив си на мої діти, що вони там діют? А шом уздрів тай сказав єм. Я пішов до них у гості тай кров моя застигла на їх господарстві...

По хвилї.

— Як би до тої Канади не було морів, то я би їх у міх забрав тай бим пішя з ними туда йшов, аби їх занести далеко від цего поругáня. Я би ті моря берегами обходив...

Куми забули були за відпочинок, а тепер собі нагадали, борзо повставали і пішли.

II.

Рано.

Діти обідáли на землї, обливали пазухи і шелестїли ложками. Коло них лежала мама марна, жовта і клала колїна під груди. По чорнім, нечесанім волосю спливала мука і біль, а губи заціпили ся, аби не кричати. Діти з ложками в роті обертали ся до мами, дивили ся і знов обертали ся до миски.

— Семенку, ти вже наїв си?

— Вже — відповів шестилїтний хлопець.

— То озми віничок, покропи землю тай підмети хату. Мама не годна хилєти си, бо дуже болит у серединї. Не кури дуже.

— Уступіт си, бо через вас я не можу замітати.

Мама звела ся і поволікла ся на постїль.

— Семенку, а тепер файно вмий си і Катруся і Марія най си вмиют і побігни в збанок води начернути, але не впадь у керницу, не хилєй си дуже...

— Семенку, піди та нарви огирків у решето, аби мама в горшку наквасила, бо я вижу, що буду слаба та не будете мати що з хлїбом їсти. Тай нарви хрону і вишневого листя. Та не сотай огирчинє, але рви попри саме билó...

— Семенку, здойми з грєдок сорочки, абим полатала, бо ходите чорні, як ворони.

Семенко все бігав, все робив, що мама казала і раз по раз потручував молодші сестри і казав, що дївки не знають нїчого, лишень їсти.

— Вони ще малі, Семенку, як віростут тай будут тобі сорочки прати.

— Я си найму тай там минї будут сорочки прати, я їх не потребую.

— Не тїш си, дитинко, службі, бо нераз будеш свої дни оплакувати.

— Адї, дєдя зросли у службі тай нїчо їм не бракує.

— І ти зростеш у службі, аж шкіра буде пукати від того росту. Але ти, Семене, не балакай, але збирай си дєдиви нести обід. Він дес такий голодний, що му си очи за тобов продивили.

— Я мусю дєдиву палицу брати, аби від псів обгонити си.

— А як загубиш тай буде дєдя нас обоє бити. Та не йди простоволосий, але озми хоть дєдїв капелюх.

— Тот капелюх лиш на очи паде, що не видко дороги.

— Вімий збанок тай сип борщу.

— Ви мене не вчіт кілько, бо я знаю.

— Семенку, а диви си, аби ті пси не покусали...

III.

Дриботів ногами по грубій верстві пороху і лишав за собою маленькі сліди як білі квіти.

— Фіть, заки я зайду, то це сонце мене порєдно спарит. Але я собі заберу волося так, як жовнір тай буде мині ліпше йти.

Поклав обід на дорогу і збирав волосє на верх голови, аби приложити його капелюхом і виглядати як обстрижений жовнір. Очи сміяли ся, підскочив і покотив ся дальше. Та волося з під широкого капелюха зсунуло ся на потилицю.

— Це пустий капелюх, най но як я си найму, та я тогди собі капелюшок...

Лишень облизав ся. Пройшовши шмат дороги, він знов поставив обід на землю.

— Я змалюю собі велике колесо із шпицями.

Сів насеред дороги в порох і обводив довкола себе палицю, потім рисував проміні в колесі. Далі зірвав ся, перескочив поза обод і побіг дуже зрадуваний.

До кождих воріт закрадав ся, зазирав, чи нема на подвірю пса і аж тоді борзенько перебігав. З одного обістя вибіг пес і пустив ся за ним. Семенко співорив, зверещав і сів з обідом. Палиця також впала на дорогу. Довгенько скулений сидів, чекав пса, аби кусав. Потім зважив ся подивити і побачив

над собою чорного пса, що спокійно стояв коло него.

— На́, на́, ціґан, на́ кулеші, але не кусай, бо болит дуже тай штроф твій ґазда буде платити. Та він тобі ноги поломит за той штроф.

Щипав з платка кулеші, метав псови по куснику і сміяв ся, що він на воздусї хапає. Пес мав отворену морду і він собі рот отворив.

— А ти чий, шибенику, що пси по дорогах годуєш, а в поле що понесеш?

І якась жінка гупнула його в шию.

— Аяк, ви ще бийте, як пес хотїв мене роздерти!

— А ти чий, такий чемний?

— Я Івана Петрового, але мама мали дитину тай слабі, а я мусю нести обід, а мене пси кусают, а ви ще бєте...

— Ой, яке я тебе била... Кудиж ти несеш їсти?

— Дєдеви несу на лан коло ставу.

— Іди зо мнов, бідо, бо я також несу туди обід.

Пішли разом.

— А хто обід варив?

— Мама варила, бо я ще не вмію, а Марія і Катерина ще менші від мене.

— Та не слаба мама?

— Чому не слабі, так си кочєют по земли, так стогнут, що аж! Але я за них робю...

— Ото ти робітник!

— Ви не знаєте тай говорите пусте. Ану запитайте си мами, який я розумний! Я оченаш знаю цїлий...

Жінка засміяла ся, а Семенко здвигнув плечима і замовк. За ним біг пес, а він нїби то кидав йому кулеші і загулював іти за собою.

IV.

Три днї опісля.

Посеред хати сидїв Семенко і сестри і корито з маленькою дитиною стояло. Коло них миска з зеленими, накришеними огірками і хлїб. На постелї лежала їх мама, обложена зеленими вербовими галузками. Над нею сипів рій мух.

— Понаїдайте си тай тихо сидїт, бо я понесу дитину до Василихи, аби поплекала. Дєдя казали, аби нести рано, в полудне і над вечір, а у вечір вони самі вже прийдут.

— Семенку, не переломи дитину.

— Я гадав, що ви спали. Дєдя казали давати вам студеної води і булку їсти. Марія така чемна, то вона тоту булку уфатила і вкусила вже раз. Але я набив тай відоймив! Мете їсти?

— Не хочу.

— Дєдя зсукали ще свічку тай казали, що як би сте умирали, аби вам дати у руки і засвітити. Коли я не знаю, коли давати?...

Мама подивила ся великими, блискучими очима на сина. Безодня смутку, увесь жаль і безсильний страх зійшли ся разом в очах і разом сплодили дві білі сльозї. Вони викотили ся на повіки і замерзли.

— Дєдя рано в хоромах також плакали, так головов до одвірька лупили! Заплакані взєли косу тай пішли.

— Взяв дитину тай вийшов.

. . . . . .

— Семенку, абис не давав Катрусю і Марійку і Василька бити мачусї. Чуєш? Бо мачуха буде вас бити, від їди відгонити і білих сорочок не давати.

— Я не дам тай дєдиви буду казати.

— Не поможе нїчо, синку мій наймилїщий, дитинко моя найзолотїща! Як віростеш, аби сте си межи собов дуже любили, дуже, дуже!... Абис помагав їм, абис не давав кривдити.

— Як я буду служити тай буду дужий, то я їх не дам, я буду до них що недїлї приходити.

— Семенку, абис просив дєдю, що мама наказувала, аби вас любив...

— Їжте булку.

— Співай дитинї, най не плаче.

Семенко хитав дитину, але співати не вмів. А мама обтерла долонею сухі губи і заспівала.

У слабім, уриванім голосї виливала ся її душа і потихоньки спадала межи дїти і цїлувала їх по головах. Слова тихі, невиразні говорили, що кленові листочки розвіяли ся по пустім полю і нїхто їх позбирати не годен і нїколи вони не зазеленїють. Пісня намагала ся вийти з хати і полетїти в пусте поле за листочками...

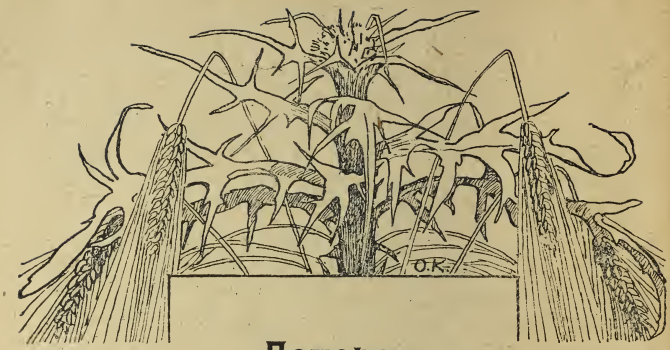

Похорон.

Спереду обдертий хлопчик із біленьким ковнїром під шиєю. У руках держить чорний хрест і все тлядить не него. За ним такі самі чотири хлопчики несуть трунву. На її вічку білий, тоненький хресток, а ціла вона синя. В головах трунви прибитий віночок із жовто брудних цвітів. З отсих самих, що ростуть по при камінях на подвірях каменичних. Такий віночок, як колачик бідного мужика, що дає в церкві за прости біг.

За трунвою плете ся кілька жінок. По них не знати, котра молода, а котра стара. В руках тримають малі, погаслі свічки. Під пахами несуть на пів зівялі вазоники. То ті марні цвіти, що нїколи сонця за досить не мають і все з одного боку брудно зелені, а з другого ясно жовті.

Під ногами мокре камінє і мрака непорушна висить у воздусї.

Одна жінка плаче, а друга їй каже:

Як був здоровий, то грав ся цїлий день коло моєї будки. Порпав ся заєдно у тім

рівци, що дощ викопав довкола будки і витягав всякі камінчики. Курятко без квочки, ну, кажу вам, як курятко. І не брешу вам, але правду говорю, що кождого дня я вибирала черствійші булки і кликала єго до будки. Він сідав коло мене і їв. Як він красно їв!? Ручки такі маленькі, а він ними щипав маціньки крішки та в ротик, у ротик. Най Бог запише мині лишень ті булки, що я єму надавала...

Жінка плаче дальше.

— Осінь, осінь єго доконала, сирий люфт і студінь. Бо ви цілий день не бували в хаті, а єго різало без вас тай зарізало. А я приходила до него і свіженькі булки приносила, але він вже не їв. Водиці єму треба було раз по раз. Лежав як рибка і все ротик роззявляв. Потім посинів геть, а пашіло від него вогнем! Якби хто під ним вогонь розіклав, а єго кісточки як поліньця накидав, аби горіли...

Йдуть усі помучені, зівялі, сіру мраку хрестом прорізують.

— Але він умер відай від тої канапи, що на нїй лежав. Відки ви таку канапу дістали? Бігме, така як гріб з подертих міхів. На такій канапі може здоровий умерти. Я би бояла ся тої канапи, як бим сама з нею лишила ся. Втекла бим або порубала бим, ні, я би її в хаті не тримала!

— То канапа єго тата, він на нїй родив ся, то спадок. Як вибирав ся з першого поверха, то нам її лишив.

— А деж він тепер?

— Не знаю...

Маленький похорон завертає в другу вулицю. Чорний хрест обвив ся сивими цяпочками мраки, хлопчики померзли і баби ледво лїзуть.

Йдуть серединою улиці як подерті тїни, чужі і не знакомі з нїким.

А цвинтарь буде, лиш його крізь сїру мраку не видко.

Сон.

Спав твердо.

Ліс шумів, стогнав, тонкі шепти рвали ся з маленьких галузок і падали разом із змерзлим інеєм. Так як би маленькі дзвоночки падали.

Вітер вив як гнаний пес.

Небо чисте, задубіле, а місяць такий на нім ясний, як на Різдво.

Третильник спав твердо. Головою спер ся на свою купу кукурудзів, а погами на дві панські. Чорне волося посивіло від інею, руда сардачина побіліла, моцні руки не чули зимна, а лице спалене вітром поцеглїло.

Балакав крізь сон і за кождим словом випускав з уст сніп білої пари. Голос його йшов з вітром до ліса і бив ся довго від одного дерева до другого.

— Не рунтай тото, бо воно зароблене, ти від мене береш, доброго богача найшов...

Здоймив кулак, але він безсильно зсунув ся на сухе бадиля.

— Я можу працувати, бо маю моцні руки як кінцьке копито... Талапну раз, тай дух віскочив!...

— Землю цулуй, де си поступиш, бо вона ци твоя, ци чужа, то ти з неї жиєш, своя родит і чужа родит... Певне що правда, ой допевне! Грунт то спосіб до всего, як твій є. Він тебе загріє і накриє і погодує і честь тобі поведе...

Закашлав, як у великі труби заграв.

— Як не маєш свої ниви, то не маєш куди ходити, не маєш по чім... Нема, нема, о, нема...

Поставив кулак під голови.

— Я довго бідив по чужім поли. Але Бог мині вігодив, дай Боже так кождому. Взєв тай дав. На тобі, каже, грінку землї, але не пусти, тримай... Зубами держи її, кохай, як коли жінку, що тобі під руку вдала си...

Капелюх упав з голови і з вітром покотив ся.

— Танаску, мой, а скинь капелюх, таже ти перший раз вішов цеї весни у поле — так годит си... Як Бог даст, то буде пшеница. Колачі спечемо і дамо таким, що не мают з чого спечи... Дамо, дамо, як нам Бог дає, тай ми дамо, дамо...

Ляг хрестом.

— Межу кортит також зродити колос, бо межа та́ки земля, вона ще ліпше... Я тобі по смерти лишу... Аді як скатерть рівна, лиш чорна. Я тобі накрию у поли цев скатертев стів, а ти меш їсти і Бога молити, шос такого тата мав...

— Весна красна, аді, ори собі, не роби сказів, а воли напій тай повертай си перед сонцем, бо за худобу більший гріх як...

Збудив ся, ще почув своє послїдне слово з просонку. Глянув не небо, потім обернув ся за куражкою, посмотрив долонею по голих грудях, перехрестив ся.

— Така лють зараз з осени? Ще снїг отут присипле... На дворі зима, а минї така файна весна приснила си... Гай, Якове, лупи кукурудзки, де вже кілько спати!...

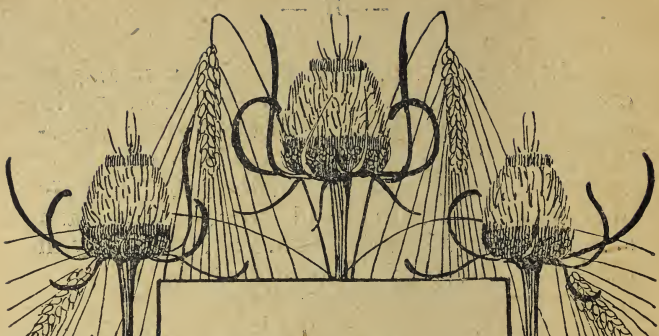

Басараби.

Тома Басараб хотів повісити ся у кошниці в саме полудне. Але Томиха наробила зойку, всї сусїди покидали ціпи з рук, всї сусїдки повилїтали з хорім і прибігли на Томине обістє. Відважний Антін той, що тягнув зуби по щустцї, залїз у кошницю і Бог знає, як він там собі порадив, але Тому витягнув, що ще дихав. За той час ціле подвірє заповнило ся людьми і дїтьми. Вони стояли і дивили ся з великим страхом.

— Та чого стоїте, як на заводинах та поможіть минї єго занести до хати. Оце раз дурний нарід — гадаєш, що тї вкусить?!

Тому занесли до хати, а товпа вийшла за ворота і почала судити по своєму.

— Басараби знов зачинають вішати ся, не мають гаразду в голові.

— Та лиш тому три роки, як Лесь затяг ся; Господи, яка тогди буря зірвала ся! Минї з хати цїлий причілок урвало.

— Басараби мають вже до себе, що тратять ся один за другим.

— Я памятаю, як повісив ся Николай Басараб, потім за ним стратив ся Іван Ба-

сараб, а ще не минуло було рік, а вже одного досвітка на маленькій вишенці зачепив ся Василь. Отряс із неї увесь цвіт, мав повне волосє того білого цвіту. То вже три, а я ще рахую ся молодий чоловік — мині може є, а може ще нема трийцять і пять років.

— Ти памятаєш це, а я тямлю як на бантині повис їх прадід. Богатирь був теменний, гроші сушив на верені і пішя ніколи не ходив. Мав такого чорного коня, що браму перескакував і канчук все мав коло себе. То вповідали люде, що він гонив людий на панщину і тим канчуком мясо рвав на людях. А одного ранку розійшла ся чутка, що старий атаман висить на бантині. Я ще малий був, але так як сегодня виджу цару народа на єго подвірю. Як єго відтяли і несли до хорім, то такий був страшний, що жінки зі страху плакали. А хлопи нічо, лишень казали: О, вже не меш із нас шкіру кавалками здоймати, вже ті тот висадив на бантину! Потім у день, чи в два дні така звіяла ся буря, такі вітри подули, що дерево з коренем виривало, а хатам здоймало верхи...

— Та показують люде ще на старій могилї гроби Басарабів. Вони були ховані за окопом, не на самім цвинтарі. То є тоті гроби і за старим і за новим цвинтарем, а все самі Басараби там ховані.

— А ви-ж гадаєте, що піп та має право такого ховати на цвинтарі? Аби давав цїлий маєток, то не можна. Вітки такого проклятого пхати межи люде!?

— Но, но, тепер Басараби поспускають

голови в долину. Такі будуть ходити чорні та невеселі.

— Коби цес не потягнув за собою більше, бо то їх всїх пазить. Диви ся, один стратив ся, диви ся, а то десять їх наставило ся. Вони всї счеплені до купи. Біда їх всїх на однім мотузку провадить...

— То до семого колїна буде їх так душити, а як семе колїно мине тай нема моци вже. Десь котрийсь добре заслужив ся перед Богом. То кара, люде, сему кістку аж карати! Бог не має гіршої кари на земли...

— То видко по них, що їх Бог карає. Бо і маєтки їм дає, вони богачі і розум їм дає — а нараз все забирає тай висаджує на бантину.

— Таже лишень треба подивити ся на їх очи. То не очи, то така чорна рана в чолї, що жиє і гниє. У одного таке око, як пропасть, погляне тай нїчо не видить, бо то око не до видїня. А в другого воно одно лишень жиє, а решта коло него камінь — чоло камінь, лице камінь, все. А сей Тома, нїби він дивив ся коли на чоловіка як варт? Око нїби на тебе справлене, а само дивить ся десь у себе, десь у глибінь безмірну.

— Дивить ся око на тот давний гріх, що за него їм кара йде. Він там у них у серединї покладений, аби всї дивили ся на него і аби спокою не мали, аби була кара.

— Сесї Басараби то на покаяніє людське родять ся і богатїють і душу гублять.

— Тяжкий гріх мають у своїй фамілїї і мусять єго доносити, хоть би мали всї піти марне!

— Гріх, люде, гріх не минає, він має

бути відкуплений! Він перейде на худобу, він підпалить обороги, градом спаде на зелену ниву і він чоловікови душу возьме і дасть на вічні муки...

Жінки слухали і мало не хрестили ся, діти посїдали поміж ними, а хлопи ще довго балакали за гріхи і поплели ся в кінци до коршми.

II.

Всї Басараби зійшли ся до Семенихи Басарабихи, бо вона була найстарша і найбогатша в їх роді. Тому також привели. Семениха налагодила їди й питя і обсадила великий стіл кревними, а Тому поклала на чільне місце.

— Тодоско, не плач вже, бо доста вже з тебе, бери та сїдай та тїшмо ся, що смо всї в купцї. Сїдай, роде мій, най з тобов все щастє сїдає. Коби був Семен, то би він вас знав просити і присилувати. Николаю, а чи памятаєте, як вам фляшку з горівкою розбив на голові і пироги викинув псам, що сте не хотїли з ним пити!

— То не було, бабо, жарту з дїдом, або гинь, або пий!

— Я до тебе, Томо, напю ся, бось минї наймилїйший! Най ся впю! Бабі не богато треба, аби заспівала дївоцької...

— Ей, Томо, Томо, кобим у твоїх роках учинила ся! Гай, пий, не пускай очий під стіл. Коби ти очи не пускав у долину, але в гору, то лекше би твоїй душі було. Пий до вуйка Николая...

Вона стояла перед столом висока, сива і проста. Очи мала великі, сиві і розумні. Дивила ся ними так, якби на цілім світі не було такого кутика, аби вона його не знала і закотивши довгі, білі рукави, не зробила би в нім того, що порядна господиня робить, аби вона не спрятала, не прихарила і не звела всего до порядку.

— Бабо, у вас добре і їсти й пити, бо хоть ви мовчите, але очи ваші просять.

— У мене таки так, я очи маю, аби сміяли ся, аби жартували. Я не маю їх, тай мама їх не змалювала, аби плакали. Коби ви із своїх очий прігнали тоту мраку чорну, що вам світ затемнює. У моїх очах є мої діти, є моє поле і моя худоба і мої стодоли та чого їм застелювати ся журою? Як прийде жура, а я виплачу ся, зарумаю ся, тай обітру ся.

— Не кожда натура однака, бабо. Є така, що хоть ти її медом годуй, хоть ти її у найкрасшу весну пусти на зелене поле, а вона плаче.

— Ей Басараби, Басараби! У вас нема дітий, у вас нема нивки, анї худобинки! У вас є лишень хмара і полуда і довгий, чорний чупер, що вам сонце закрив. А Бог вас карає, бо ви маєте на єго сонце дивити ся, ви маєте дітьми тішити ся і зеленим колосом по веселім лици гладити ся. Томо, та бо бери, не гнївай ся на бабу. Баба тебе до хресту носила, баба плакала, як тебе до войска виряжали, баба на твоїм весілю кісточками до купи дзоркала. Баба вам не воріг. За то, що душу хотів-єсь загубити, за то я гнїваю ся на тебе. Але в перед зїжте, щом

вам понаварювала, бо я задурно не хочу робити, а потім будем говорити.

— Роде мій чесний та величний, тїшу ся тобою, як не знати чим, що мене не забуваєш, що мене любиш і за моїм столом пєш та файні слова говориш!.

По гостях мигнула ясність щастя, як часом сонце замиготить по чорнім, глибокім ставі. Всї очи піднесли ся і справили ся на бабу.

— Ай, Басараби, адї, адї, кілько очий, сам, саміський сум і туск!

— Бабо, не кажіть так, бо ми всї такі контетні вашими словами, як коли вино солодке пили. Ми би вас, бабо, брали по черзї до хати, аби нам з вами весело було.

— То я, стара, маю вам хати звеселювати? А вони вам сорочок не вішивають, а вони дїтем вашим голов не миють? Ви не видите нїчо, не видите, бо сте слїпі. Бог вас покарав слїпотою...

— Бабо, ануж ми повстаємо та позакурюємо собі люльки, бо чого ми будемо сидїти за столом, як трунок нїчо не приймає?

— Вставайте, вставайте та куріть, а я сяду собі коло Томи, та буду єго питати, що таке тяжке пригнїтило єго душу...

III.

Тома, чоловічок маленький, сухий, з довгим, чорним чупром, що спадав лагідними, гладкими пасмами на широке чоло. Очи темно карі блукали під чолом, як по безкраїх рівнинах і дороги по них найти собі не годні.

Лице смагляве, застрашене, як би діточе. Він висунув ся з поза стола і сів коло баби Семенихи.

— Розповідай же нам, Томо, чого тобі так тяжко на світї жити, чому ти хочеш покидати свої дїти, свою жінку тай рід? Не встидай ся, але викажи свою їдь, що тебе їсть та може ми що тобі порадимо або поможемо?

Всї звернули ся до Томи.

— Кажи, кажи, не затаюй нїчо та тобі лекше буде.

— То нема що таїти — відрік Тома, я таїв, доки міг, а тепер всї знаєте.

— Та нїчо не знаємо, ти скажи, бо як не скажеш, то ми будемо гадати, що жінка тобі зла, або дїти не вдали ся, або ми тобі догорили. Тай обачінє май над нами. Ти знаєш, що як один у нашій фамілїї стратить ся, то зараз другого за собою тягне. А може межи нами вже такий є, що як вчув за твою пригоду та вже надумав і собі стратити ся? — сказав сивий Лесь.

— Басараби як винуваті поспускали очи в долину.

— Тодоско, та будьже тихо, не плач, не плач...

— Я не знаю вітки і як, але то такі гадки приходять, що не дають спокою. Ти свóї, а гадки свóї, ти продираєш очи, аби нагнати їх, а вони як пси скавулять коло голови. З добра, люде, нїхто не закладає собі воловід на шию!

— А як тобі подїє ся така завороть у голові та чому ти жінцї не скажеш, чому до церкви не підеш?

— То пусте, бабо. Як вони обсядуть, то вони не пустять мене кроком від такого місця, де вони гадають мене привязати. Якби ви знали, якби ви знали! Вони мене так звяжуть, шо на світї таких ланців нема, аби так глибоко заходили в середину. Тай чую, як дзоркотять коло мене... Дзорк, дзорк, дзїнь, дзїнь... Як зачнуть дзїнькати, то голова пукає на четверо, й уха десь так утворяють ся, як рот, і так люблять слухати той бренькіт. Я в ночи оберну ся та затулю одно ухо, а друге за то розтвирає ся, — і минї кости в голові тре. А я накрию ся подушкою, а воно по подушцї тими ланцами лупить. Тай нїби каже, нїби лопатою легенькою в саму голову слово суне: А йдиж, а йдиж зо мнов, так тобі буде добре, добре. А я йму ся за постїль та так тримаю ся, що мясо в руках тріщить, як би живе розтягав...

Та чого ти таке кажеш, та чого ти таке нагадуєш? — крикнула на Тому його жінка.

— Ти не страхай ся, жінко, бо тепер вони від мене відвернули ся геть, минї тепер так легко, якбим на світ народив ся. Але я вам хочу уповідати, яка то мука є у того, що тратить ся. Такий чоловік аж має бути спасений! Бо ще за єго живота з него нечисте душу викидує, отаки отак, що викопує. Рве тїло, кости розважує, аби собі до душі такі дучки поробити, аби її відти вибрати. Яка тото мука, який тото страх, яка тото біль, що за такі страждуваня дав би собі ногу або руку відтяти!

— Та як воно тебе по ночах пазить, де воно тебе ловить?

— То чути наперед, що воно прийде, тай воно не питає ні дня, ні ночи, ні сонця, ні хмар. Отак встанете рано, помолите ся Богу тай йдете собі на подвірє. Станете на порозї тай закаменїєте. Сонечко світить, люде вже коло хатів викрикують, а ви стоїте. Чого стоїте? А стоїте того, що щось вас у голову дюґнуло, з боку, дуже легонько. А з голови йде до горла, а з горла в очи, в чоло. Тай вже знаєте, що десь із за гір, із за чистого неба, ще з позаду сонця припливе чорна хмара. Ви не годні сказати, відки ви знаєте, що вона прийде, але зо три днї ви наслухаєте її шуму, як вона залопотить попід небо. Тай пускаєте увесь розум за нею, він біжить від вас отак, як пастух вівцї лишить, отак до́-знаку ви лишаєте ся такі самі, а страх такий великий, що боїте ся одно слово сказати. Заціпить вам зуби тай чекаєте.

— Я знаю, Томо, я розумію, якурат воно так — сказав Николай Басараб.

— Николаю, ти здурів, чи що тебе напало?!

— Я лишень так...

Басараби поглянули недовірчиво на Николая і замовкли.

— Люде, ви не страхайте ся, що Тома вповідає, бо як він вам розповість, то вже мете знати, як воно цукає ся до хрестянина. Бо то десь ваш ще пра-прадїд воював з Турками та вбив семеро маленьких дїтий. Наткнув на спис так, як курят тай єго Бог покарав, бо він зараз покинув воювати і ходив з тими дїтьми тринацять років. Нїби не хо-

Олена Кулешиська

див, бо то погнило, але все носив той спис і все єму виглядало, що він тоті діти носить. Тай відси пішла кара на Басарабів. То ще як я йшла за Семена, та мої мама мині повістували за се тай не радили йти. Та той гріх за тоті діти ви покутуєте, але то межи вами десь-не-десь прокидає ся. Не кождий Басараб носить той гріх, лиш Бог одному котромусь кладе єго в сумлїнє. Та тому ви не напуджуйте ся, а що Тома каже, то ви собі затямте, як то гріх ґрасує, доки не відкуплений. Бо тїло все перебуде, по нїм нїчо не пізнати, але сумлїнє точить. Та то видко на дереві на такім великім, що хмар досягає. Розколеш єго, а там сама червоточина, червяка не видко, нїколи не вздрите, а сточене раз коло разу. То так сумлїнє точить з рода в рід.

— Сумлїнє точить, а то кара над усїма карами.

— Та розказуй, Томо, як воно тебе точить? Не поможе нїчо, треба вислухати.

— Воно точить, але не каже за що, бо якби я вбив або підпалив, то воно видить, але я неповинний, а воно карає. Та як така хмара злопотить по небі тай тогди приходить сам час, аби тратити ся. Йдете коло води, а вона вас тягне, як цїлює, як обіймає, як по чолї гладить, а чоло таке, як грань, як грань. Таки би сте у ту воду, як у небо скочили. Але десь відкись виниває в голові слово: Тїкай, тїкай, тїкай! І гонить вас стома кіньми від тої води, забирає всю пару з грудий, а голова розскакує ся, бо дурієє. Аж тепер дурієє. Глипнете на вербу, тай вас знов зіпре. Руки такі чинять ся веселі,

аж скачуть тай без вас, без вашої причини, самі таки. Хапають ся за галузя, пробують, моцують, а ви от-як на боці стоїте, от-як не робите ви, лишень руки. Тай знов надбіжить слово: Тікай, тікай! Руки обсипають ся огнем, падуть як усушені тай знов тікаєте. Як кого на очи побачите, або жінку, або дитину, а воно також кричить: Тікай. Але і говорить до них і сміє ся, а все то так, якби не я говорив і тручає там, де нема людий. Приходить до такого, що вам нагадує ся така грушка, що ще як ви дитиною були, та виділи її. Де який клинок, де який гак, де яка бантина, все вам нагадає ся. То гонить воно чоловіка у тисячу боків нараз, а не знати, куда йти. А потім лишить, нараз лишить. Мине година, або й дві, або й день, тай знов приходить. Серце застигає, очи так плачуть, так плачуть, що викапують. Але анї сліз не видко, анї плачу не чути. Тай провадить вас знов, тай мордує наново. Я нераз випивав цїлу кварту горівки і пролиґав одну перчицю за другою, аби перегризло, але нїчо не помагало...

— А вчера то мене вже так придушило, щом стратив геть розум і очи і руки. В саме полудне прийшло. Як прийшло, тай показало бантину в кошниці. Кожду крішку на нїй показало, кождий сучок. Тай таким не спирав ся, бо не було куда, лишень відмотав воловід від ясел, тай залїз у кошницю. То так спокійно минї було, так легко! Я замотував той мотуз і пробував, ци добре держить і все знав, як треба зашнурок зробити, як за високо підтягнути. Я сегодня дивую ся сам, як я так спокійно і весело тратив

ся. Але тепер мині, Богу дякувати, відійшло і такий я рад, рад...

Басараби якби піснули у дубовім сні.

— Гріхи, люде, гріхи, треба Бога просити.

— Докторі кажуть, що то така нерва є, що вона так хорує, якби й чоловік. Вона десь є в чоловіці та вона розум відбирає, як заслабне.

— Ей, що докторі знають!...

IV.

— Мой, а вийдіть за Николаєм, де він пішов? — сказала Семениха.

Басараби здрігнули ся, жаден не рушив ся з місця. Покаменіли.

— Та вийдіть за Николаєм, кажу... Де він пішов?

Жінки заголосили. Басараби позривали ся і гурмою вийшли на двір.

— Тихо, тихо, хто знає ще, не робіть крику...

Озимина.

По селї сотає ся, пливе тоненькими струями, розпадає ся на маціньки крапельки один голос, осїнний, сїльський звук. Обіймає він селю і поле і небо і сонце. Протяжна, тужлива пісня вилискує ся по зораних нивах, шелестить зівялими межами, ховає ся по чорних плотах і падає разом з листєм на землю. Цїле село співає, білі хати сміють ся несміливо, вікна ссуть сонце.

На однім городї зеленїє ся латка озимого жита, а коло него на кожусї лежить білий як молоко мужик. Старий дуже, з померклими очима. Коло кожуха його паличка лежить також дуже давна, бо кавулька геть долонею витерта. Сонце гріє йому просто в лице, якби лишень його мало на землї.

Старий так заслухав ся в осїнну пісню, що сам пищить, як дитина. Він говорить, а оріх раз по раз кидає на него широке своє листє. Білі мотилї грають ся над ним, кортить їх сїсти на біле дїдове волосє. Але він піє, говорить, а сусїдські когути те чують і за ним потягають.

Сварить ся зі своєю смертею.

— Мині тебе не треба — пищить він до сонця — не зашкірюй си до мене, бо задурно. Мині треба дучі та штири дощці. Шкода твого труду, ти найди собі молодого якого, а мині пішли її, бо забула сука за діда...

— Добрий косарь, нема що казати! Колос дійшов, похилив си, землю цулує, вже почорнів, а косарь чекає Та чого? Гадаєш, що піду ще данцувати?! Я своє вже відбув, я контетний, мині нічо не бракне. Озми собі пушку того духу тай пусти з за стола — я контетний.

— А може де є война та вона там запобігає, бо там молоде гине таке, що лишень цулуй. А тут що найде коло мене — пусту коробку! Ти не пхай си межи молодих, але бери то, що до твого писка. Молодий най ґаздує, най він діти до розуму приведе, він тобі не втече, а хоть він у війні, а ти єго не руш! Збирай у яму тото, що до ями...

— Аді, руки — підоймає руку близько до очий — ну, з чим тут бути? Таке старе шкуратє, що постола тогідного не полатаєш! Що ти цев руков годен удіяти? Чикай, не делькоти, як говорю. А мнясо де? Ніби я ззів? Я єго не кусав, а як мясо смакувало, то най посмакує і кістки. Доїдай, було не зачинати...

— А як я руки маю, то я собі йду у свою дорогу, а моя дорога, аді, стома стежками дорожит си по полю. Я барабульку вікопаю, я кукурудзок підойму, я борозенку лицем до сонця оберну, я зеренце посію — я все з руками зроблю! А без рук я дурень,

коли маєш знати! То не штука зробити з чоловіка нічо тай піти собі на зломану голову! Ні, васпані, бер на плечі тай покладь на місци там, де мині лежінє є.

На озимині зявляють ся кури і пасуть.

— А-уш, бо пібю на капусту! Ти не диви си, що я старий, але я ще такого звіря заможу, ще заможу. Не маєш що їсти на подвірю?

Встає, спирає ся на палицю і йде на озимину.

— Файне, зелене, а вона тото псує... Земля все молода, вона як дівка, сьвито є — то вбере си, будний день — то вона по будному вбрана, а все дівочит — відколи світа та сонця.

Сїдає серед зеленої озимини, підпирає ся палицею і мовчить. Він мовчить, а село сумно довкола него співає, а верби кидають у него зісхлим листєм...

*

Злодій.

Посеред хати стояли два дужі, моцні хлопи. Сорочки на них подерті, лиця покровавлені.

— Не май, чоловіче, тої гадки, аби я тебе з рук пустив...

Сопіли оба, були помучені і ловили в груди воздух. Коло постелї сперла ся молода жінка застрашена і заспана.

— Не стій, але піди зараз за Михайлом і за Максимом, та скажи, аби зараз прийшли, бо я злодія маю в руках.

Жінка вийшла, а вони лишили ся.

— Цес якби лучив на слабого, тай взяв би житє коло власної хати.

Приступив до лави, взяв кварту з водою і пив так лакомо, що чути було булькотанє води в гортанцї. Потім рукавом обтирав лице і глядючи на него казав:

— Не треба йти до цирулика, цес пустив крови доста.

А ще сих слів не сказав, як злодій вдарив його кулаком межи очи.

— Ти бєш, тай я буду, ану хто лїпше?

Буковим, грубим полїном замахнув ся і злодій упав на землю. З ніг сикнула кров.

— Тікай тепер, як можеш, я тобі нічо не скажу.

Мовчали довго. Тусклий каганець не міг продерти ся через темряву по кутах, а мухи почали гудіти несміливо.

— Та затамуй собі кров, чоловіче, бо вся вітече.

— Дай мині води, ґаздо.

— Дам тобі води, кріпи си, бо не знаєш, що тебе чикає!

Довга мовчанка.

— Ти, вижу, моцний, ґаздо.

— Я моцний, небоже, я коня на плечі беру, ти не добре трафив до мене.

— А натуру маєш мнєку?

Я мнєкий, але злодія живого з рук не пускаю!

— То я маю вже тут загибати?

— Або я знаю, ци ти твердий, ци мнєкий? Як-ис твердий, то можеш вітримати...

І знов тишина запанувала в низькій хаті.

— Затамуй собі кров.

— На що, аби гірше боліло, як меш бити? Кров то є сама біль.

— Як я вже буду бити, то мусит боліти, хиба бис дух спустив.

— А Бога не меш бояти си?

— А ти Бога бояв си, як-ис ліз у комору? Та там увесь мій добиток, та якби ти був тото забрав, та ти би мене на віки вічні скалічив! А чомуж ти не лізеш до богача, але до бідного?

— Пропало, нема що говорити! Бий, та дай мині спокій!

— Певне, що буду бити.

На долівці зробила ся калужа крови.

— А ти як маєш сумлїнє, ґаздо, та не забивай мене по трошки, але озми то поліно, та бахни ще так по голові, як по ногах, та збудеш ся клопоту, а мині лекше буде.

— Ти би хотїв від разу! Чикай, жди, годи, най люде прийдут.

— То ти хочеш добрим сусїдам бай зробити?

— Вже йдут.

. . . . . .

— Слава Йсу.

— На віки слава.

— У вас, Ґьорґію, шос зновило си?

— Та зновило си, прийшов гість тай траба єго приймити.

— Нема балаканя, що траба. — Максим і Михайло заступили цїлу хату, головами досягали стелї, а волосє їх досягало їм поперека.

— Сїдайте та вібачейте, шом зупсував вас ночи.

— Та то оце він на земли?

— Він.

— Хлоп як звір, мали сте труду доста, заки влїз си до хати?

— Дужий, ей, тото дужий, але на дуссшого трафив! Та заки шо куда буде, та сядьте за стів тай гостя просїт.

Ґьорґій вийшов і за хвилю приніс бутлю горівки, солонину і хлїб.

— Та чому не берете і єго за стів?

— Каже, шо не може встати.

— То я поможу.

І ґазда взяв злодія попід пахи і посадив за стіл.

— То ви вже в хатї мали з ним суперечку, Ґьорґію?

— Та хотів мене заголомшити. Як ні угрів кулаком межи очи, то кажу вам, що тут-тут було падати. Алем намацав поліно коло себе, та-єм го морснув по ніжках, а він сів маком.

— Ви єму не дивуйте си, бо кождий хоче боронити си.

— Та я нічо не кажу.

Злодій сидів за столом блідий, апатичний, коло него Максим, а дальше Михайло. Коло печі стояла жінка в кожусї.

— Ґьорґію, що ти хочеш з ним робити? Люде, спамнєтайте єго, він хоче чоловіка вбити!

— Жінко, я вижу, шо ти боїш си, та ти собі піди до мами, переночуй собі, а завтра прийдеш.

— Я не вступлю си з хати!

— То меш з нами горівку пити, але не вівкай, бо спарю. Лїзь на пічь тай спи, або диви си, або як хочь.

Вона анї рухнула ся від печі.

— Баба бабов, Ґьорґію, вона боїт си як Жид бійки, не дивуйте си.

— Е, шо ми будем на ню дивити си! Дай Боже здоровє, чоловіче, я до тебе напю си! Не знаю, хто за кого будем гріх мати, ци ти за мене, ци я за тебе? Але гріх мусит бути, таке зайшло, шо без гріху не обійдеш си. Гай, пий.

— Не хочу.

— Мусиш пити, як я просю! Горівка тебе трохи одерзне, бос гет уплошів.

— Я не хочу з вами напивати си.

Всї три ґазди обернули ся до злодія. Завзяті, чорні очи віщували йому згубу.

— То давай, най пю, але пєть порцій нараз.

— Пий, а як нам забракне, то ще пішлемо.

Наливав одну по одній і випив шість. Потім пили Михайло і Максим. Закусували і знов пили.

Михайло:

— Скажи нам, чоловіче, вітки ти забрив у наше село, ци ти близкий, ци далекий?

— Я із світа.

— А як ти, ци нашої мужицької ложи, ци міщанської, ци панської? Бо инакше до тебе застосуємо си. Мужика то так бє си: Зо три рази люшнев дулуманом по голові, скілька раз по лици, аби впав. Бо мужик твердий, до него траба твердо брати си, а як він під ногами, то легка робота. А пана ріхтує си знов на иншу моду; люшні не показуй, бо вмре від разу, але пужівном настраш. А як він делькотит на цілім тілї, то дай у морду два рази, але також не дуже: Пан вже під ногами! Походи трохи по нїм мінуту, дві, тай готовий, ребра потерті на форост, бо то біленька кістка, як папірь. А Жида береш на пірший вогонь за пейси; він скаче, плює, корчит си, як пружина. Але ти на то не дивиш си, лишень закладаєш великий палец межи два малі тай дюґом єго попід ребра, все дюґом. Це лехка бійка, але болюча дуже...

Ґазди тяжко, тупо засміяли ся, а Михайло встромив голову поза Максима і чекав, що йому злодій скаже.

— Ну, до якої віри пристаєш?

— То, ґаздо, таке, шо як ви пєте горівку, то ви мене жадним способом живого з рук не пустите.

— Правду кажеш, бігме правду, за це ті люблю!

— А заки вбєте, та дайте ще горівки, най напю си, абим не знав, коли і як.

— Пий, на таке діло пий, я не бороню, але чо ти на мене лучив, бодай тебе Бог скарав! Мой, я твердий, я камінний, тебе з моїх рук ніхто не вірве!

Злодій випив ще пять келишків.

— Бийте, кілько хочете, я вже злагожений.

— Чикай, брє, добре, що ти вже контетний, але ми ще не контетні, ти по пєть, а ми по одні. Як тебе здогонимо, пічнем говорити.

Михайло дивив ся дуже весело, Максим якусь думку мав, але бояв ся її виявити, а Іьорґій був неспокійний.

— Вижу, люде, шо буде біда, уступив бим си гет, а шос ні до него тягне, ланцухами тягне... Гай, гай, пиймо, закусюймо...

— Ґаздо, дайте, най вас поцулую в руку — сказав злодій до Максима.

— Ов, чоловіче, ти дуже боїш си, ов, це нефайно!

— Бігме вас не бою си, бігме і сто раз забожу си, шо не бою си!

— А шож?

— Мині легко стало на души тепер та я хочу цего ґазду в руку поцулувати; він сивий чоловік, міг би бути моїм татом...

— Чоловіче, лиши мене, бо я мнєкий на сумлїнє, я не хочу, будь собі без мене...

— Але дайте руку, бо гріх мете мати, я хочу вас поцулувати як рідного тата.

— Я цалком мнєкий, чоловіче, не цулуй мене.

— Михайло і Ґьорґій аж роти порозя-

вляли і горівку перестали пити. Наїжили чупер і своїм вухам не вірили.

— Тумана пускає, чьо він хоче? Ти, небоже, такого способу трібуєш, е, ми й на це вчені!

Максим витріщив очи як баран і не розумів, що діє ся.

— Зміркував, що я мнєкий, зараз угадав...

Говорив, аби оправдати ся перед Михайлом і Ґьорґієм.

— Дайте, дайте, ґаздо, руку, але із щирого серця, бо як вас поцулую, то мині буде легко. Я вижу, що вже мині не ходити по світі та хотів бим віпрощити си з вами.

— Ти не цулуй, бо я гет змнєкну, я тобі і так простю.

— Але я вас просю дуже, бо я дуже тяжко буду умирати, бо я ще нікого в руку не цулував, аби ніби так із серцем. Я не пяний, бігме ні, але я так хочу...

— Тихо, мой, не жвинди, не підходи подалеки, бо як угатю тай не дриґнеш!

— Коли ви гадаєте, що я дурю, а я, бігме, правду кажу. Я, видите, як напив си горівки тай мині отак утворило си в голові, що я маю згинути і цего ґазду в руку поцулувати, аби мині Бог гріха зменшив. Та дайте руку, ґаздо, кажіт, най даст.

— Що цес чоловік від мене хоче, коли я не порадю, бо я жилїсливий такий, шо я не годен тому стерпіти...

Максим не знав, де подіти ся, що з собою робити в такім клопоті. Він стидав ся як дівчина.

— Мнєкого все таке, все він у людий на посміховиску, така натура паскудна! Та

ви знаєте, шо як я трохи горівки напю си тай плачу, таже знаєте. Було мене такий суда не кликати, бо я знаєте такий, як предиво.,.

Злодій хотів взяти Максимову руку, аби поцілувати.

— Цес злодій хоче штуков нас зайти. Ідіт, Максиме, геть від него, уступіт си.

— Давайте горівки, Ґьорґію, пиймо з-потри, аби раз дістали їдь — сказав Михайло.

— Не йдіт, Максиме, не йдіт, вуєчку, від мене, бо я зараз умру. Я не бою си, бігме не бою си, але такий мене неспокій тре...

Він почав дрожати на цілім тілї, губи трясли ся як живі. Михайло і Ґьорґій пили горівку і не дивили ся на него.

— Та чого ти си боїш, нема чого, я тобі дам руку поцулувати, вже дам, най нї і вібют, вже дам, на, цулуй, як ти собі жедаєш...

Злодій прилип до руки, а Максим клїпав очима так, якби хтось його раз по разови бив по лиці.

— Мнєкому нїколи не варт бути, бо мнєкий чоловік нездалий до нїчого...

Михайло розставив всї пальцї в руках і показував Ґьорґієви.

— Мой, мой, такі дужі, такі лакомі на бійку, шо раз лакомі, де ймут, там з мнєсом рвут!

А Ґьорґій нїчого не говорив, лиш заєдно плював у долонї і наливав горівку.

— Доста вже, небоже, доста, пусти, най я собі йду, бо тут нема Бога, я на таке не можу дивити си. Вітєгни руки з пазухи, не облапуй нї, пусти, бо минї такий встид, шо не знаю, де подїти си!

— Я ще хочу образ цулувати, я ще хочу поріг, я хочу всїх, всїх, де хто є на світї — кричав злодїй.

Жінка зіскочила з печі і втекла, Михайло вийшов із за стола темний і пяний як нічь, Ґьорґій стояв і нагадував собі, що він мав щось робити.

— Максиме, ви минї з хати шуруйте, аби я вас тут не видїв, бо вбю як горобця; гай, забирайте си.

— Я піду, Гьорґію, я вам не кажу нїчо, але ви не гнївайте си, бо ви знаєте, шо я мнєкий чоловік. Минї так здає си, шо гріх будете мати, я собі йду...

— Ідїт, ідїт, бо ви не хлоп, але зальопана баба!

— Та я то кажу, шо я не до него, я...

Максим піднїс ся і вийшов з поза стола.

— Будьте здорові тай не бануйте, бо я, як якис казав, не до цего...

Злодїй один лишив ся за столом, блїдий трохи, але веселий.

— А ти відеш із за стола, ци треба тї відти віносити?

— Я не віду, я вижу, що не віду, бо я маю тут під образами сидїти.

— Ой відеш, бігме, відеш, ми будемо просити!

І кинули ся на него як голодні вовки.

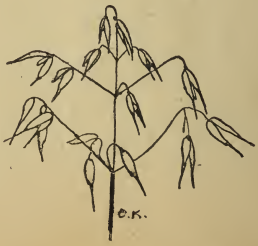

Такий панок.

Він такий маленький панок у такім маленькім місті, що там є богато Жидів і один панський склепок. Те місто стоїть посеред сіл, як скостеніле село, як падлина вонюче, як смітник цілого повіту. У торгові дні воно оживає, малює ся селами і веселе. На ринку стоїть комедіянтська буда; якісь страшні музики вигравають у ній, страшні бестії вишкірюють зуби з полотен буди і якась панна воскова гримає в брязкучі тарелї. А перед будою стоять сільські люде у всїляких строях і дивлять ся. Цїла товпа справляє свої очи на деревляного блазника, що вибігає з даху буди і просить усїх до середини махаючи руками. Сміх, гамір, сльози зо сміху. До блазника виходить деревляна дївчина і обіймають ся з ним. А сміху на ринку стілько, що Жидам вуха деревіють, що пани в канцеляріях із крісел зіскакують. Увесь сміх із сіл прийшов на ринок. Старі мужики тягнуть синів і молодиць за плечі, аби йти за орудками, а їм анї в гадцї покидати комедію. Аж над вечір маса розлїзає ся і лишає пустий, гидкий ринок, аби мали де бавити ся Жиденята.

У такім місті жиє маленький панок. Він на пенсії, дітий не має і жінки не має. Сам сивий вже, в сивім капелюсї і сивім одіню. Цілий день сидить у панськім склепочку і мовчить. Що пани другі пробують з ним говорити, то він на той час тягне зі склянки пиво і забуває потім відповідати. Найстарший гість, пан староста, також не може до него приступити. Панок мовчить цілий день у склепику і чекає на мужиків. То як часом мужичку хтось справить до панського склепу за таким вином, що від серця відїдає, або за таким моцним, чорним цукром, що від него попускає в грудях, то вона стає перед склепом і не важить ся зайти. Тоді наш панок вибігає зі склепику і каже:

— Чому не йдете, але боїте ся, ходіть і кажіть, що потребуєте, то я вам поможу.

— Коли, прошу пана, якос не смію йти межи пани.

— Ти, ґаздине, дурна, ти за свої гроші маєш право.

Мужичка входить, а панок забігає коло неї, якби вона до него в гості прийшла. Вона хоче цілувати всїх панів по руках і не має сміливости.

— Не цілуй, не лижи панам руки, бо ти ґаздиня, ти ліпша ґаздиня як пані, бо ти маєш свій ґрунт.

Мужичка глядить на панка, дивує ся і стоїть.

— Кажи, що тобі треба, але сміливо, час вже, аби руські ґаздині знали свою гідність. Ти панів не цілуй, бо вони з тебе жиють, вони твої слуги.

Пани регочуть ся, мужичка вже направду боїть ся, а панок дивить ся на панів і злий, дуже злий. Потім залагоджує мужичці орудку і виводить її зі склепу. Перед склепом наказує їй, аби панів ніколи по руках не цілувала, аби раз прийшла до розуму і шанувала себе, бо пани злодії, розбійники. Мужичка сміє ся, дякує йому за вигоду і йде. А панок вертає ся до склепику і глядить на панів з гори і підсвистує собі так весело, що його лице молодіє, очи прояснюють ся.

— Ви бунтуєте хлопів, я вас кажу арештувати — каже і сміє ся староста.

Панок тягне пиво і в той бік не глядить.

— І хто би то був надіяв ся, що то за анархіст з цего пана Ситника?

Панок ще мовчить.

— А так ішов разом з нами, бавив ся, в карти грав, а на старість таки показав московську душу. Москаль Москалем.

Пани регочуть ся, бавлять ся, а Ситникови аж очи кровю заходять.

— Коли я не хочу більше кров пити, так як ви і по полудни затикати подушками вікон, аби спати; я маю вмирати десь сими днями та я хочу хоч трохи перед Богом стати чистий.

— До лазні, пане Ситник, до лазні за двацять центів, го, го!

— Буде вам лазня колись, тото буде лазня!

— Щож, як збунтуєте нарід, як косу возьмете і хлопи за вами, то могла би бути лазня, але ви не такі знов злі.

Панок метушить ся, бо до склепику увійшли два мужики і станули коло порога.

— А ви чого хочете, не стійте так як злодії, бо ви пани собі, ґазди.

— Ми, проши пана, віпили би по склєночці вина, бо кажут, шо тут добре, що в трунку направит, а Жиди злодії.

— Ходіть зо мною до другої станції, там сядете, скажете собі дати так як люде... — каже пан Ситник.

— На що, пане, ми отут постоємо, ще нам сідати траба, нема часу.

— А видите, який ви темний нарід, а Німець також хлоп, але подивіть ся на него, як він тут прийде. Просто суне, сідає і баста!

Панок показує, як Німець йде, як сідає.

Пани регочуть ся, мужики поставали ні в пять, ні в десять. Вони поспускали голови і не знають, що діяти.

— Ходіть, не будьте худобою, зараз ходіть, ви боїте ся осих панів? Та то ваші наймити, ви їх годуєте, вбираєте, а ви перед ними пляцком!

Мужики червоніють, пітніють зі стиду і йдуть за панком. Сідають у другім покоїку коло стола і мовчать. Він дзвонить.

— Прошу літру вина нам дати...

— Прошу, пийте, не розглядайте ся так, якби між збуїв попали. Я чоловік ваш, я з вашої кости і крови.

— Дай вам Боже здоровє, пане.

— Пани мене ймили меже себе, я їм служив, я за вас забув, я грав з ними в карти...

— Пани мают свою забавку, мужики знов свою, кождий має своє.

O. Kuhlmann

— То не так, то так тепер є, що як ти Русин, то маєш тримати з Русином, а як не тримаєш, то ти остатний лайдак, драб і розбійник, розумієте?!

— То правда, що най кождий свою віру тримає.

— А видите, а видите! Я був такий лайдак з за́молоду! Я мав один образ у хаті, так я єго десь купив тай повісив, руський образ одного митрополита. Але каже мині раз один пан: Я до тебе прийду на візиту. Прошу, прошу дуже — я кажу тай іду до дому, тай той образ із стіни тай під ліжко. До мене пани часто заходили, а я все той образ ховав, за кождим разом.

— То, пане, чоловік боїт си, аби щос не прошкробав, аби штерна не втєли, бо то пани не любє мужиків, ніби Руснаків, шо то так називає си...

— То знаєте, я той образ скидав з стіни і назад клав зо двацїть років. А при кінці то мині стало єго жаль. Отак дивлю ся на него, а він такий, якби злий на мене. Не злий, але отак, якби плакав на стіні. Мині здавало ся, шо як мене нема дома, то він плаче голосно на всю хату...

— А це може бути таке, аби образ плакав?

— Ви мене не розумієте, мині так здавало ся, що він плакав і я нераз закрадав ся під мої вікна тай наслухав того плачу. А одного разу я вийшов з касина вже по опівночи тай іду до дому. Прийшов під вікна, слухаю — плачь; слухаю ліпше — таки́ плаче... Стало мині страшно, не знаю, чи

йти до хати, чи вертати ся? Стою, стою, дрожу, бою ся. Зібрав ся я на відвагу...

— То сама опівнічь, пане, то найнебезпечнійша, лихе має тогди міць!

— Але ви не розумієте мене, то мене сумлїнє так пило, так докучало, що минї аж голос причув ся. Вхожу я до хати, ледви на ногах стою, не чую нїчого. Засвітив свічку, бою ся на образ подивити ся. Лягаю і конче хочу на образ подивити ся, а не маю відваги... Глипнув, а він заплаканий. Мене в горячку, мене в дрож пірвало, кланцаю зубами...

— А тож не страх, пане, самому з таким образом бути в саме о півночи!

— Слабував я тогди довго, гадав, що вже буде капут! Закликав я до себе руського священника, розповів єму, лагоджу ся на смерть... Але Бог мене помилував. По слабости я зараз виступив з уряду, подав ся на пенсію і сказав собі, що своїх людий не буду стидати ся, що буду з ними жити і буду їх боронити. Я слабий вже, довго вам не поможу, але доки ще лажу, то буду за вами ходити як грішник і благати вас, не відкидайте мене...

— Дзїнькуємо вам, пане, що з нами так красно́ забалакали сте, коби таких панів було багато, дай вам, Боже, погідливу старість...

— Нї, то я вам маю дякувати, бо я ходив по вашій кривдї, як по мягкій подушцї, я не мав того опамятаня...

Панок розплакав ся, а мужики дивили ся на него і казали:

— Пане, а дайтеж спокій, не турбуйте си, ми на вас не гнїваємо си, а нам що до

того, як пани жиют, вони мают своє право, а ми своє.

— Ви мене не розумієте, як ви мене не розумієте! Я хочу, аби ви були людьми...

— Та ми, пане, кілько можемо, то ми стараємо си, аби вас слухати, бо ви вчені та можете нам дорогу показати.

— Так, так, дорогу треба знати...

. . . . . .

— Добрий якис панок оце має бути.

— Відай трохи піячок, але добрий чоловік.

— Є такі пани, шо як напют си тай плачут, як мужики...

— Е, є і межи ними такі мнєкі — балакали два мужики до дому йдучи.

UNIVERSITY OF ILLINOIS-URBANA
3 0112 082573046